

BIB

COMMUN

22 (3)

1992/93

1992/93

COMMUNICATIE

Tijdschrift voor Massamedia en Cultuur

IN MEMORIAM WIM VAN DER BIESEN • MEDIA EN TWEEDEKANS-
ONDERWIJS IN COSTA RICA • VIRTUELE REALITEITEN: NAAR EEN
MEER NATUURLIJKE MENS-COMPUTER COMMUNICATIE • WAAROM
WIJ (NIET) LEZEN ... LEESBEVORDERING IN VLAANDEREN. THEORIE
EN PRAKTIJK • KRONIEK VAN DE MEDIAWERELD • BOEKEN OVER
COMMUNICATIE

DEPARTEMENT COMMUNICATIEWETENSCHAP
E. VAN EVENSTRAAT 2A
3000 LEUVEN

JAARGANG 22, Nr. 3
november-december-januari 1992-1993
driemaandelijks

COMMUNICATIE
TIJDSCHRIFT VOOR MASSAMEDIA EN CULTUUR

Een uitgave van het Departement Communicatiewetenschap K.U.Leuven
E. Van Evenstraat 2A
B-3000 Leuven
Verschijnt vier maal per jaar

ISSN 0771-7342

Jaargang 22, nr. 3
november - december - januari 1992-1993

Redactieraad: J.C. Burgelman (V.U.Brussel), E. De Bens (R.U.Gent), G. Fauconnier (K.U.Leuven), F. Saeys

(R.U.Gent), W. Van der biesen (†) (K.U.Leuven), H. Van Pelt (U.L.Antwerpen), H. Verstraeten (V.U.Brussel)

Kernredactie: G. De Meyer, G. Fauconnier, A. Hendriks, E. Janssens, W. Van der biesen (†), L. Van Poecke

Hoofdredacteur: W. Van der biesen (†)

Redactiesecretariaat: E. Janssens

Administratie: A. Willems, I. De Wachter

Abonnementen: De abonnementsprijs bedraagt **400 BEF** voor een jaargang (4 nummers). De prijs voor losse nummers is **150 BEF**. Betaling kan geschieden op rekeningnr. 431-0370171-86 van het Departement Communicatiewetenschap, K.U.Leuven, E. Van Evenstraat 2A, B-3000 Leuven.

Abonnees in **Nederland** schrijven **Fl. 30** over (verzendingkosten inbegrepen) op rekeningnr. 10.38.86.737 (Rabobank-Nederland) van Communicatie, E. Van Evenstraat 2A, B-3000 Leuven. Losse nummers kosten **Fl. 10**. Voor betaling vanuit **andere landen** worden enkel cheques aanvaard van **880 BEF** (BTW, port- en wisselkosten inbegrepen).

Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij men een maand vóór het einde van de jaargang opzegt. **Alle briefwisseling** i.v.m. redactie, administratie, boeken ter recensie, advertenties, enz. gelieve men te richten aan COMMUNICATIE, Departement Communicatiewetenschap, E. Van Evenstraat 2A, B-3000 Leuven, tel 016/28.32.20.

Advertentietarief wordt op aanvraag toegezonden.

Getekende artikels verbinden alleen de schrijvers.

Inhoud Jg. 22, nr. 3

- 1 **In memoriam Wim Van der biesen**
Luc Van Poecke
- 4 **Media en tweedekans-onderwijs in Costa Rica**
Kees Epskamp
- 19 **Virtuele realiteiten : naar een meer natuurlijke mens-computer communicatie**
Jan De Visscher
- 35 **Waarom wij (niet) lezen ... Leesbevordering in Vlaanderen**
Theorie en praktijk
Bieke Jongen
- 46 **Feiten en meningen uit de mediawereld**
- 55 **Boekbesprekingen**
- 63 **Ingezonden boeken**
- 64 **Colofon**

in memoriam (†) wim van der biesen

Hoofdredacteur Communicatie

Op zaterdag 21 november 1992 overleed op 56-jarige leeftijd in het U.Z. te Pellenberg na een moedig gedragen ziekte Prof. dr. Wim Van der biesen, hoofddocent aan het Departement Communicatiewetenschap van de Faculteit der Sociale Wetenschappen.

Vanaf 1963 verbonden aan het Centrum voor Communicatiewetenschappen van wijlen Professor De Volder - eerst als aspirant N.F.W.O., vanaf 1967 als assistent - heeft collega Van der biesen met de inzet die hem zo typeerde bijna dertig jaar meegewerkt aan de uitbouw van dit Centrum tot het Departement Communicatiewetenschap zoals we het nu kennen.

In 1973 promoveerde hij tot doctor in de Sociale Wetenschappen op een met de 'Jan en Marie Huyghe'-prijs bekroond proefschrift over verkiezingspropaganda. Het wetenschappelijk onderzoek dat hij daarna verrichtte en de onderwijsopdrachten die hem werden toevertrouwd, kunnen gesitueerd worden binnen enerzijds het domein van de methoden en technieken van het communicatie-onderzoek en anderzijds de structuur en werking van de massamedia. Vooral de Belgische dagbladers, waaraan hij ettelijke publikaties heeft gewijd, lag hem hierbij nauw aan het hart. Zijn deskundigheid terzake vond onder meer erkenning in zijn benoeming in 1987 tot lid van het Expertencomité van de Vlaamse Mediaraad.

Hij was tevens sedert 1974 hoofdredacteur van *Communicatie*, dat zich onder zijn leiding verder ontwikkeld heeft van een 'huisorgaan' naar een degelijk communicatiewetenschappelijk tijdschrift voor het nederlands-talig gebied.

Bovenstaand kort academisch curriculum vitae zegt evenwel niets over de mens en de collega, over de man zoals hij door zijn gezin, zijn familie en vrienden en door zijn studenten, medewerkers en collega's was gekend en waarvan ze tijdens de eucharistieviering op 26 november afscheid hebben genomen.

Opvallend was dat allen die collega Van der biesen tijdens deze eucharistieviering hebben trachten te karakteriseren - zowel zijn collega's B. De Clercq in zijn homilie en G. Fauconnier, die namens het Departement een afscheidsrede hield, als de heer J. De Cock namens de oudstudentenvereniging - tot eenzelfde, en voor allen die hem gekend hebben zo treffend, beeld kwamen. Verwonderlijk is deze eensgezindheid evenwel niet wanneer men weet dat, zoals G. Fauconnier in zijn afscheidsrede opmerkte, collega Van der biesen 'iemand was die zonder bochten en compromissen en zeer consequent een vast patroon van waarden en normen volgde: daarin zaten vooral de grote drang naar rechtvaardigheid, morele onkreukbaarheid, trouw aan alles wat hij geloofde en liefhad, loyauteit en eerlijkheid'. Het is deze karaktertrek die maakte dat hij niet alleen zo'n goede collega was, maar ook zo'n goede vriend, niet alleen voor zijn medewerkers en collega's, maar ook voor zijn studenten. Hij was daarbij iemand met een grote liefde voor en nieuwsgierigheid naar het leven - een eigenschap die, zoals ook tijdens de homilie werd opgemerkt, het hem mogelijk heeft gemaakt, telkens opnieuw het verdriet en de tegenslagen die hem en zijn gezin hebben getroffen te boven te komen.

Hij was tevens een man die, zonder daarom zichzelf weg te cijferen - integendeel zelfs: zoals door collega Fauconnier werd opgemerkt, was zijn 'présence' binnen het Departement zeer groot - de steeds zeldzamer wordende gave bezat, zich loyaal en royaal in te kunnen zetten voor het 'groter geheel', voor de anderen. Getuige hiervan het volgend fragment uit de afscheidsrede van Guido Fauconnier: 'Professor dr. Van der biesen heeft

zich - eenvoudigweg gezegd - gedurende 30 jaar volledig ten dienste gesteld van het onderwijs en het Departement Communicatiewetenschap van de K.U. Leuven. Al die jaren heeft hij het beste van zichzelf gegeven aan studentenbegeleiding en aan de even lastige als ondankbare mandaten in onderwijscommissies, departementsraden, abiturientendagen, programmahervormingscommissies, rationalisatiecommissies, departementsbureaus ... Hij was er altijd en overal, ook in de oudstudentenkring Politica. Weinigen weten dat hij per jaar gemiddeld 20 of meer eindverhandelingen persoonlijk leidde of dat hij wegens de grote toevloed van studenten zijn Practicum van de 2de Kandidatuur ontdebdelede en dus, met het oog op kwaliteitsnormen in dit soort onderwijs, elke les tweemaal gaf. Ongevraagd en zonder er zelf iets voor te vragen ! Hij gaf niet zijn Practicum, hij was het'.

Op dezelfde manier nam hij zijn taak als hoofdredacteur van dit tijdschrift ter harte. Toen *Communicatie* twintig jaar bestond, is dit niet gevierd geworden met veel uiterlijk vertoon en zelfverheerlijking. Dat was zijn stijl niet. Wel kreeg hij van collega's uit het vakgebied spontaan gelukwensen toegestuurd, waarin telkens opnieuw onderstreept werd hoe moeilijk het wel is om in zo'n klein taalgebied een dergelijk tijdschrift uit te geven en te blijven uitgeven en hoeveel moed en doorzettingsvermogen dit wel niet vraagt.

Dit alles maakt dat collega Van der biesen in alles wat hij deed - en dat was zeer veel - zo moeilijk te vervangen zal zijn. Ook wat dit tijdschrift betreft. Dit alles maakt echter ook dat we hem niet makkelijk zullen vergeten.

L. Van Poecke
Voorzitter

Departement Communicatiewetenschap

media en tweedekans-onderwijs in costa rica

kees epskamp

Driekwart van de bevolking van Costa Rica leeft op het centrale hoogland, met een concentratie in en rond de hoofdstad San José. De bevolkingsdichtheid buiten dit gebied is vrij laag. Costaricanen genieten de hoogste levensstandaard in Centraal-Amerika, een lage inflatiegraad en een gedurige economische groei. De provincies zijn goed te bereiken. Per trein kan men alleen maar van de ene naar de andere kust. Openbaar vervoer is dus afhankelijk van buslijnen. Het land heeft daarentegen een uitstekend telefoonnetwerk, een aantal dagbladen, meerdere televisiekanalen, waarvan de oudste sinds 1960 in de lucht is.

Alhoewel de regering de algemene controle heeft over de radio-omroep, kent het democratisch stelsel in Costa Rica een grote vrijheid toe aan de nationale en plaatselijke zenders. De overheid maakt een onderscheid tussen nationale, commerciële en culturele zenders. We kunnen rustig aannemen dat nu bijna elk huishouden de beschikking heeft over of, op zijn minst, toegang heeft tot radio. In tegenstelling tot televisie is radio-ontvangst volkomen onafhankelijk van elektriciteit.

Naast het Nationaal Systeem voor Culturele Radio en Televisie (kanaal 13) bestaan er in Costa Rica over de 100 commerciële zenders, waarvan het programma bestaat uit muziek en advertenties. De Nationale Omroep in San José heeft door het bergachtige landschap een middelmatige ontvangst in de randgebieden van het land. De commerciële zenders, waarvan er al 20 gevestigd zijn in de hoofdstad, verhuren zendtijd voor educatieve programma's. Maar die huur is schrikbarend hoog.

Tevens bestaan er twee netwerken van religieus getinte zenders: een rooms-katholiek en een protestant. Deze zenders kennen een andere formule van programmeren en uitzenden dan de commerciële zenders. Naast de voor de hand liggende godsdienstige informatie hebben ze nieuwsprogramma's, beperkte of geen reclame, informatieve programma's en kinderprogramma's die de commerciële zenders ontberen. De wet staat culturele zenders (waaronder katholieke en protestantse zenders) niet toe reclames uit te zenden. Het netwerk van katholieke zenders heeft een concessie bedongen toch minimale reclame uit te zenden, met uitzondering van reclame ten behoeve van genotsmiddelen.

Verder bestaat er het netwerk van kleine zenders van het Costaricaans Instituut voor Radiofonisch Onderwijs (ICER). Alhoewel ICER gesteund wordt vanuit de r.k.-Kerk, zendt het vanuit een andere optiek uit dan het katholieke radionetwerk. ICER werkt met kleine zendertjes, bemand door vrijwilligers afkomstig uit de plaatselijke plattelandsgemeenschappen. De katholieke zenders daarentegen zijn groot en werken met betaalde professionele krachten en in een hiërarchische organisatiestructuur.

De kleine zenders van ICER zijn geen rechtspersonen. Dit is de overkoepelende organisatie ICER, de eigenaar van de apparatuur en de studio's. Maar de programmering van de kleine zenders wordt volkomen bepaald door de plaatselijke staf, die de behoeften van de bevolking in de omgeving het beste kent. Nu zijn deze kleine zenders zeker geen nieuw initiatief. Er zijn voorbeelden bekend waarin (inheemse) gemeenschappen in het verleden zelf kleine zenders hebben opgezet, waar men de inheemse taal sprak en probeerde de eigen culturele identiteit in stand te houden.

Tot slot heeft Costa Rica sinds 1976, naast haar conventionele universiteiten, er nu ook een open universiteit bij. Deze wordt eerder als aanvullend dan als een tegenhanger van de gewone universiteiten beschouwd. Deze open universiteit (UNED) heeft geen eigen zender. Het huren van zendtijd bij commerciële zenders is UNED te duur. Daarom zendt UNED uit via de Nationale zender (Radio Nacional), de universiteitsradio (van de UCR) en de kleine culturele zenders, aangesloten bij ICER.

De verschillende instellingen die zich binnen Costa Rica met educatieve radio bezighouden, hebben duidelijk verschillende doelstellingen en achtergronden, en hun activiteiten zijn gericht op zeer uiteenlopende doelgroepen. Deze differentiatie, zowel wat betreft onderwijsdoelstellingen als mediagebruik, op nationaal niveau, speelt door in hun activiteiten en aspiraties op regionaal niveau, dat wil zeggen binnen Centraal-Amerika. Juist gezien tegen de achtergrond van de neutrale positie die Costa Rica pretendeert in te nemen in deze regio, is het wellicht interessant wat nader op de aanpak, visie en doelgroepen van deze instellingen in te gaan.

DE KATHOLIEKE EN EVANGELISCHE ZENDERS

Het katholiek radionetwerk telt vijf zenders die tesamen een bereik hebben over heel Costa Rica. Radio Choroteca en Radio Santa Clara reiken zelfs tot Managua (1). Drie van de vijf zenders hebben een geschiedenis van meer dan 25 jaar achter zich. Daarom vond men het tijd worden dat de vijf zenders zich zouden verenigen om de rol van de kerk in de radio te consolideren en om op verschillende fronten samen te werken. Eén van de resultaten waar men naar streeft, is dat er gelijkvormigheid in dagelijkse programmering ontstaat. Zet je om vier uur de radio aan, dan krijg je bijvoorbeeld bij alle vijf de zenders het nieuws.

Maar de samenwerking ligt ook praktischer, zoals het uitwisselen van programma's, of het gezamenlijk betalen van onderhoudskundigen en het gezamenlijk opleiden van personeel. Wat betreft de nieuwsvoorziening wordt het religieuze nieuws meestal door de zender zelf verzorgd. Het wereldlijk nieuws wordt daarentegen in samenwerking met Enlace opgesteld, een coöperatieve vereniging van journalisten die onder meer probeert op een participatieve manier op het platteland het volksnieuws te vergaren en samen te stellen. Uiteindelijk komen deze verenigde inspanningen de financiële toestand van alle vijf de zenders ten goede.

Radio Fides zendt uit vanuit San José van 's morgens 5 tot 's avonds 10. Zestig procent van haar luisteraars woont in deze stad. De resterende veertig procent woont op het platteland. Radio Fides telt een vaste staf van achttien mensen; van bewaking tot produktie. Naast deze full-time en betaalde medewerkers maakt men gebruik van de gratis aangeboden diensten van zo'n twintig professionele gast-medewerkers, die zo nu en dan een praatje voor de radio verzorgen of een interview houden.

Radio Fides verzorgt reportages over gebeurtenissen in de verschillende dorpen in haar streek, zoals een programma over de geschiedenis van een patroonheilige. De hoorspelen die over het algemeen in de avonden worden uitgezonden worden niet door de zender zelf geproduceerd, maar ontleend aan internationale omroeporganisaties zoals de Wereldomroep, Radio Vaticaanstad, Radio Zwitserland, etc. Tot slot verzorgt Radio Fides naast informatieve programma's ook educatieve programma's. Aangezien ze niet de capaciteit heeft deze zelf te produceren, heeft Fides verschillende verdragen gesloten met andere producenten. Zo zendt het het ICER-programma 'De Leraar in Huis' uit, maar ook het vraagbaakprogramma 'School voor Iedereen', dat wordt samengesteld door het Centraal Amerikaans Instituut voor Cultuur-Voorlichting (ICECU). Daarnaast worden educatieve programma's uitgezonden van het Ministerie van Landbouw of van Gezondheidszorg.

De tien tot vijftien procent protestanten in Costa Rica luistert naar hun eigen evangelische zender. De verhouding tussen maatschappelijke en godsdienstige programma's ligt hier ongeveer fifty-fifty. Bij alle zenders zijn de programmaonderdelen in de ochtend gericht op het platteland. Van half vijf tot zeven wordt er uitgezonden voor de boer die naar zijn veld vertrekt. Van zeven tot acht wordt er meer aandacht besteed aan de mensen in de stad. Van acht tot elf speciale aandacht voor moeder de vrouw. Dan van elf tot één een gemêleerd programma met korte info's over bijvoorbeeld gezondheidszorg, korte commentaren afgewisseld met nieuws en populaire instrumentale muziek. Dan volgt er een uur uitdrukkelijk gewijd aan de kerk en nog een uur aan een concert. Om drie uur gaan de boeren weer van hun land naar huis, dus verandert ook het programma. Van zes tot half acht weer een programma voor iedereen met wat christelijk nieuws, informatie over de kerk en dergelijke. Dan volgt er

een muzikaal programma. Tot slot wordt de dag afgerond met een Engels gesproken programmaonderdeel voor een streek als Limon waar de negerbevolking hoofdzakelijk Engels spreekt.

De zender Faro del Caribe, in San José, reikt niet tot Limon, maar voor het nationale bereik van het land wordt er gebruik gemaakt van repetidoras in San Carlos, Chomes, Buena Vista en Liberia. De sociale en culturele programma's van deze zender zijn over het algemeen familie-gericht. Sociale problemen zoals drugs, alcohol, prostitutie, wezenzorg en dergelijke worden gezien vanuit de optiek van de kerk. De zender doet zelf niet aan maatschappelijk opvang- en begeleidingswerk, maar verwijst wel door naar kerkelijke hulpinstanties. Het zendt duidelijke educatieve programma's over bijvoorbeeld theologie of gezondheidszorg uit.

NIET-GOUVERNEMENTELE HULPORGANISATIES ALS PRODUCENTEN

Dankzij bijdragen uit giften en buitenlandse donorfondsen voorziet het Nationaal Centrum voor Volks Actie (CENAP) de Costaricaanse volksorganisaties al zo'n negen jaar in onderwijs- en vormingsprogramma's. De filosofie achter deze hulpactiviteiten berust op oecumenische gronden. Aangezien CENAP's werk met randgroepen (jongeren, vrouwen, plattelanders) actiegericht is, ligt de organisatie nogal eens overhoop met de regering en de kerk.

De diensten die CENAP biedt, beslaan ruwweg drie terreinen: vorming van volksorganisaties en gemeenschappen door middel van cursussen en werkgroepen van enkele dagen in de weekeinden, begeleiding van culturele of sociale zelfhulpprojecten voor de duur van drie maanden tot een jaar, en tenslotte de productie van onderwijsmaterialen zoals stripverhalen, diaklankbeelden en cassettes voor zowel groepsgesprekken als voor radioprogramma's.

De onderwijs- en hulpprogramma's voor de stad zijn bestemd voor wijkverenigingen, buurtcomités voor woningverbetering, jeugdverenigingen, kleine bedrijven en coöperatieven die actie voeren voor bijvoorbeeld betere riolering, watervoorziening, openbaar vervoer, en dergelijke. Er wordt voornamelijk les gegeven in elementaire organisatiekunde, planning, analyse van de Costaricaanse economie en de gevolgen daarvan voor de eenvoudige gemeenschappen.

Op het platteland werkt CENAP met coöperatieven, boerenorganisaties en vakbonden die actie voeren voor de legalisering van de grond, of voor betere leningen of een betere zakelijke belangenverdeling. Het lesprogramma besteedt dan ook meer aandacht aan de landbouwwetgeving en het grondbezit in Costa Rica, aan agrarische productie- en organisatie-

technieken, en de analyse van de economische problemen en de gevolgen daarvan voor de plattelander.

In de training op het gebied van volkscommunicatie leert men de deelnemers hun eigen volksmedia te ontwikkelen. Alvorens tot het maken en gebruiken van diaserie's, spotprenten, poppenspel, muurkranten en radioprogramma's over te gaan, worden de cursisten op een praktische manier ingeleid in de beginselen van de communicatieleer. Men krijgt oefeningen in het kritisch leren lezen van en kijken naar boodschappen die dagelijks via de massamedia op de cursisten afkomen. Pas als men op deze manier een onderscheid heeft leren aanbrengen tussen propaganda en volkscommunicatie, gaan de leerlingen over tot het zelf produceren van lesmaterialen. Wat betreft de radio geeft CENAP in het weekeinde cursussen in de provincie. Met eenvoudige middelen leren boeren hun eigen radioprogramma's te maken, interviews af te nemen, gebruik te maken van de plaatselijk aanwezige uitingsvormen, zoals muziek, volksverhalen en gedichten. De opnamen worden over het algemeen in eenvoudige lokaaltjes gemaakt en via plaatselijke zenders.

Net als CENAP opereert het Latijns-Amerikaanse Instituut voor de Pedagogie van de Communicatie (ILPEC) veel op het platteland. Maar wat betreft de onderwijskundige aanpak laat ILPEC zich volkomen leiden door de ideeën over Totale Taal zoals die zijn ontwikkeld door de in Spanje geboren Francisco Gutierrez. Aanvankelijk hadden zijn ideeën voornamelijk betrekking op communicatie in het formele en schoolse onderwijssysteem. Ze zijn eerst in Spanje en later in Latijns-Amerika uitgetoetst en toegepast. Sinds enkele jaren heeft ILPEC zijn methodologie en activiteiten vertaald naar een meer participatieve communicatie zoals die wordt toegepast in vormingswerk en volwassenenonderwijs. Daarmee deed ILPEC zijn intrede in het niet-formeel onderwijs.

In 1975 begon ILPEC in de provincie Talamanca met volksonderwijs. Dit leidde tot de formulering van een proefproject 'Sociaal Productief Onderwijs'. In 1980 kreeg ILPEC de gelegenheid de resultaten uit de eerste onderzoeksfase te toetsen aan ervaringen op het gebied van volksonderwijs in Nicaragua, Panamá, Colombia, Venezuela en de Dominicaanse Republiek. Maar ook binnen Costa Rica stimuleerde het Ministerie van Openbaar Onderwijs (MEP) de uitwerking van ILPEC's participatieve benadering in groeps- en gemeenschapsonderwijs voor een aantal provinciale educatieve centra.

UNESCO toonde voornamelijk belangstelling voor de samenstelling van leerpakketten waarin de basisprincipes van de Pedagogiek van de Communicatie uiteengezet werden. Net als in de cursus 'volkscommunicatie' van CENAP bestaat een deel van zo'n leerpakket uit het kritisch leren kijken naar visuele communicatiemiddelen. Op dat gebied wordt er dan ook samengewerkt met de Universiteit van Costa Rica en met het Latijns-Amerikaans Instituut voor Educatieve Communicatie (ILCE; Mexico) en

met het Regionaal Centrum voor Functioneel Onderwijs in Latijns-Amerika (CREFAL; Mexico), en het RNTC- project voor training in educatieve communicatie.

Gestimuleerd vanuit UNESCO buigt ILPEC zich nu over plannen om zijn methodologie van de Totale Taal ook uit te werken voor afstands-onderwijs middels de radio. Op deze manier probeert men op den duur maatschappelijk geïsoleerde groepen, die geen toegang hebben tot het formeel onderwijs, te steunen in hun eigen vorming en ontwikkeling.

In tegenstelling tot CENAP en ILPEC beschikt het Centraal-Amerikaans Instituut voor Cultuur-Voorlichting (ICECU) over eigen studioruimten en opnameapparatuur voor het produceren van sociale en culturele radio-programma's. Het ICECU is een niet-gouvernementele instelling, gesubsidieerd vanuit particuliere schenkingen en fondsen, die zich gespecialiseerd heeft in het maken van 'vraagbaak'-programma's. Vragen van boeren uit heel Centraal-Amerika, van Mexico tot Panama, worden per brief of over de radio beantwoord.

In de 20 jaar van haar bestaan heeft ICECU een soort vaste cliëntèle opgebouwd. Stel je voor: een vrouw in het noorden van Costa Rica begon zo'n tien jaar geleden met het schrijven van brieven aan ICECU. Nu ze te oud is om te schrijven, heeft haar dochter dit van haar overgenomen. Vandaar dat de toon in de briefwisseling, maar ook over de radio vaak familiair is. Niet alleen helpen dochters hun moeder in het schrijven van brieven, maar, gezien het hoge percentage analfabetisme op het platteland, helpen ook burens elkaar om brieven aan ICECU op te stellen.

De vragen variëren van recepten, ziekten, landbouw tot politiek en religie. De brieven zijn uiteraard vertrouwelijk. Vragen die te delicaat zijn, zoals bijvoorbeeld over seksualiteit of politiek, worden schriftelijk beantwoord. Het zijn vooral vragen omtrent politiek uit El Salvador of uit Guatemala, die voor de ICECU-stafmedewerkers moeilijk te beantwoorden zijn. Meer algemene vragen worden over de radio beantwoord en indien gewenst van advies voorzien. Voor dit werk beschikt ICECU over zo'n veertig vaste medewerkers. Daarnaast maakt men gebruik van professioneel geschoolde mensen om de uiteenlopende specialistische vragen te beantwoorden.

Tweemaal daags worden de vraagbaak-programma's van een half uur via tachtig zenders over heel Midden-Amerika op vaste tijden uitgezonden. Tweemaal per week wijdt ICECU een programma aan een speciaal thema. Dit kan van alles zijn, zolang het geen politiek of godsdienst betreft. ICECU beschikt zelf niet over een zender, vandaar dat ze verplicht is zendtijd te huren bij commerciële zenders en ze zendt ook uit op culturele en overheidszenders.

Ook UPA-Nationaal richt zich net als CENAP, ILPEC en ICECU op de vorming van marginale groeperingen op het platteland. UPA-nationaal is een niet-commerciële en autonome organisatie die zonder politieke, religieuze of gouvernementele banden vanaf 1981 zich heeft ingezet om de

belangen van kleine en middelgrote boeren en veetelers en landloze pachters te behartigen en hun landbouwproblemen op te lossen. UPA-nationaal maakt zich met name sterk voor het verkrijgen van krediet en leningen, voor technische assistentie, voor agrarische marketing, voor belastingverlaging, voor het verzekeren van oogsten, voor wetshervormingen betreffende de landbouw, en voor een herschikking van landbezit. Om die redenen zoekt de organisatie telkens weer een dialoog met de regering.

UPA-Nationaal telt 11.000 leden, die plaatselijk en per streek een eigen uitvoerend comité hebben. Vanuit het hoofdsecretariaat biedt men deze leden onder andere training. Aangezien reizen in Costa Rica veel tijd kost, denkt UPA-Nationaal hoe langer hoe meer aan een cursusaanbod via de radio. In 1983 lanceerde men het Radio Trainings Project voor de Regionale Zones van UPA-Nationaal, met als doel de communicatie en informatiespreiding tussen leden van UPA-Nationaal te verbeteren, door ledengroepen te trainen in het uitwerken van radioprogramma's. De rationale achter deze doelstelling is dat radio het enige medium is om binnen een snelgroeiend ledental een efficiënte communicatie op te zetten.

Vanwege de regionale werking van de organisatie wil men dat de boeren zelf de programma's leren maken die van belang zijn voor hun eigen streek en uitgezonden worden via plaatselijke zenders. Op eigen kracht en kosten heeft men dit reeds met succes uitgetoetst in de zone van Cartago. Tien boeren kregen een training in het opzetten van een informatief agrarisch programma in een plaatselijke zender. Het resultaat was naar tevredenheid, maar voor een volledige impact zou het trainingsprogramma voor nog tien regio's uitgebreid moeten worden. Hierbij wil men gebruik maken van de reeds bestaande kleine culturele zenders, zoals die onder andere door het Costaricaans Instituut voor Radiofonisch Onderwijs (ICER) worden opgezet.

Op die manier zou in wekelijkse programma's van een half uur of een uur informatie, cultuur, onderwijs en landbouwvoorlichting gegeven kunnen worden aan boeren in de streek. Iedere regio dient dan wel volgens UPA-nationaal zorg te dragen voor de onkosten die het huren van zendtijd met zich meebrengt.

TWEEDEKANS BASISONDERWIJS VIA DE RADIO

Vanaf 1974 heeft ICER zich ingezet voor de bevordering van volwassenenonderwijs via de radio. Het systeem dat ICER hiervoor ontwikkeld heeft, heet 'De Leraar in Huis', en is gericht op volwassenen die op de één of andere manier hun algemeen basisonderwijs niet hebben kunnen afmaken. Of het nu gaat om landarbeiders of kleine boeren op het platteland of om fabrieksarbeiders of huishoudelijk personeel in de stad, de studenten van ICER zijn de kanslozen die proberen via deze cursussen hun maat-

schappelijke, economische en culturele omstandigheden te verbeteren.

ICER is een niet-gouvernementele organisatie (NGO) die volgens Cabezas (1985:112) vanuit een cultureel verdrag tussen de regeringen van Liechtenstein en Costa Rica in 1973 werd opgericht. Vanwege dit verdrag heeft ICER sterke banden met de Algemene Directie Volwasseneneducatie van het Ministerie van Openbaar Onderwijs (MEP). ICER stelt zich ten doel: (1) aan volwassenen die om welke reden dan ook niet gebruik kunnen maken van het vigerende schoolonderwijs, de gelegenheid te bieden de drie cycli van het Algemeen Basisonderwijs te volgen; (2) de Costa Ricaanse bevolking in de uithoeken van het land te voorzien in een zodanige communicatie en een stimulans die hun eigenwaarde, gebruiken en tradities door middel van kleine plaatselijke radiostations sterkt.

ICER heeft geen eigen nationale zender, omdat men technisch gesproken in een bergachtig land als Costa Rica niet alle streken met één zender kan bereiken. Een netwerk van kleine zenders sluit daarom veel meer aan bij het beleid van ICER en de partijpolitiek van Costa Rica. Haar programma's worden uitgezonden middels gehuurde zendtijd bij commerciële zenders of culturele zenders.

Het systeem van afstandsonderwijs is gebaseerd op het systeem ECCA, gebruikt op de Canarische eilanden. Drie elementen staan in deze aanpak centraal: schriftelijk materiaal, persoonlijke begeleiding en radioprogramma's. Daar waar studenten niet de kans hebben om programma's te beluisteren, moet het schriftelijk materiaal voldoende zijn om het onderwijs te voleindigen.

De eerste jaren telde het instituut tussen de 400 en 800 studenten per semester. Na enkele jaren werd het systeem verbeterd en na toevoeging van een alfabetisatiecursus nam het aantal studenten gestadig toe en het aantal voortijdige cursusverlaters af. Hierdoor won ICER aan vertrouwen bij het Ministerie, en kreeg het een rol in het Nationale Alfabetisatie- en Basisonderwijsplan. De onderwijzers die de didactische materialen produceren, worden door het Ministerie van Onderwijs betaald. Ook de begeleiders die een minimum aantal studenten begeleiden, ontvangen 30% salaris extra. De begeleiders bestaan voornamelijk uit onderwijzers uit het formele dagonderwijs. In 1980 kreeg de instelling de bevoegdheid om naast algemeen basisonderwijs ook de eerste drie jaar middelbaar onderwijs in haar leerpakket op te nemen.

Het Costaricaans basisonderwijs kent namelijk drie cycli. Cyclus één en twee komen overeen met het lager onderwijs. Cyclus drie bestaat uit drie jaar voorbereidend middelbaar onderwijs. Om in het programma 'De Leraar in Huis' niet expliciet van 'klassen' te spreken heeft men de leerjaren met indiaanse woorden aangeduid. Als een student zich aanmeldt, wordt er door ICER een taal- en rekenvaardigheidstoets afgenomen. Op basis daarvan wordt de student op zijn niveau in een leerjaar ingedeeld.

In het programma 'De Leraar in Huis' staat het schriftelijk materiaal

uiteindelijk centraal. De radioprogramma's dienen als projectie van het geschreven materiaal om de nieuwe kennis op een wat menselijker manier aan de student te presenteren, en om de student door regelmatige uitzendingen, een soort leerritme mee te geven. Tenslotte dient de plaatselijke of regionale begeleider de student bij te staan bij onoverkomelijke moeilijkheden en hem op het juiste spoor van zijn leerroute te houden. Afstands-onderwijs betekent een minimum aan contact tussen student en docent. Daarom liggen de verantwoordelijkheden van de begeleider anders. Aangezien de volwassen student gezien wordt als de protagonist van zijn eigen leerproces, dient de begeleider de student voornamelijk in zijn zelfstandig leerproces te ondersteunen.

Aangezien het gebruik van de radio als leermiddel slechts voor een deel van de studenten was weggelegd, terwijl het merendeel van de studenten zich tevreden diende te stellen met het schriftelijke materiaal en de groepsbegeleiders, ontstond langzaam het idee van het 'Project van Kleine Zenders'. Er was voordien (1979/1981) al met succes geëxperimenteerd met een kleine culturele zender voor de inheemse gemeenschap in de vallei van Talamanca. De kosten hiervan bleken laag, de technische obstakels nihil en het resultaat hoog. Wilde men dit experiment doorvoeren voor heel Costa Rica, dan zou het draaien om het opzetten van zo'n 28 kleine culturele zenders.

In navolging van de wet dienden de zenders strikt cultureel te zijn, mochten geen inkomsten zoeken uit reclame en de verhuur van zendtijd, en dienden educatieve en informatieve programma's uit te zenden voor de luisteraars. Dit om het verschil tussen culturele en commerciële zenders scherp te stellen. Bovendien dienden deze zenders de minst bedeeden in de samenleving tot actieve deelname op cultureel en maatschappelijk gebied te bevorderen. Alleen op deze manier konden de zenders bijdragen tot de plaatselijke ontwikkeling.

Om de plaatselijke bevolking het gevoel te geven dat het écht om hun eigen zender draait, moeten deze culturele zendertjes dan ook wel administratief, juridisch en technisch autonoom zijn. Vandaar dat uit de plaatselijk aanwezige culturele en maatschappelijke instellingen afvaardigingen gevraagd worden om in de beheercommissie van de zender plaats te nemen. Op deze manier vormde zich uit al deze kleine zenders een Nationale Federatie van Kleine Culturele Radiostations, die onder de verantwoordelijkheid valt van ICER, maar tevens voor NGO's als ICECU, onderwijsinstellingen als UNED, maar ook voor ministeries uitzond. OFIPLAN bepaalde de locaties voor de 28 zenders in de vijf regio's van het land en bepaalde tevens de 19 zenders die prioriteit genoten. Eind jaren tachtig functioneerden twaalf zenders en werd er gewerkt aan de financiering en installatie van 4 tot 5 zenders meer.

In de keuze van het plaatsen van de zendinstallaties is met de toevoer van elektriciteit rekening gehouden. Voor het uitzenden van educatieve pro-

gramma's zijn de stations afhankelijk van gespecialiseerde instellingen zoals ICER, ICECU, UNED en de Ministeries. De plaatselijke zenders zijn verplicht educatieve en informatieve programma's uit te zenden, plaatselijk nieuws, plaatselijke commentaren en evenementen, vraaggesprekken, rondetafelgesprekken en muziek. De Federatie dient voor kwaliteitsbewaking, training en technische diensten te verzekeren.

Training is onder andere vereist op het gebied van onderhoud. Dit zal niet echt een probleem opleveren, omdat alle zenders dezelfde installatie krijgen. Training wat betreft de redactie van programma's, de organisatie en administratie van de zender moet ICER volgens het projectplan verwezenlijken met hulp van buiten.

TWEEDEKANS HOGER ONDERWIJS VIA VIDEO EN TV

De Open Universiteit (Universidad Estatal a Distancia; UNED) van Costa Rica is een autonome en openbare hoger onderwijsinstelling die, vanaf 1978, in het kader van de nationale ontwikkeling hogere beroepsopleidingen op universitair niveau verzorgt, die in de ogen van de regering prioriteit verdienen. Iedereen met een middelbaar schooldiploma mag zich inschrijven. Voor de financieel minder draagkrachtigen bestaat er een beursensysteem. Als overheidsinstelling ontvangt UNED fondsen van de overheid. Naast cursusgeld van de studenten ontvangt men extra-budgettaire fondsen voor het uitvoeren van opdrachten, zoals voor de Organisatie van Amerikaanse Staten (OAS), UNICEF, het Ministerie en het Amerikaans Agentschap voor Internationale Ontwikkeling (AID). De voornaamste doelstellingen van UNED zijn:

1. die bevolkingsgroepen die omwille van economische of geografische omstandigheden, of werk- of familieomstandigheden geen toegang hebben tot de conventionele universiteiten, bij te staan in hun verdere academische opleiding;
2. de onderwijsmethoden zodanig te verbeteren dat de verantwoordelijkheid van de student gestimuleerd raakt zelfwerkzaam zijn studie op een acceptabel academisch niveau te volbrengen;
3. beroepsgetrainde mensen, waaraan de nationale ontwikkeling van Costa Rica dringend behoefte heeft, op de praktijk voor te bereiden;
4. gerichte bijscholingscursussen te verzorgen voor diegenen die reeds werkzaam zijn in een specifiek beroep of vakgebied;
5. onderzoek te doen naar het belang van cultuurspreiding via de collectieve massamedia die Costa Rica tot haar beschikking heeft.

Om deze doelstellingen te realiseren is UNED verplicht haar eigen leer-methoden en leermaterialen te ontwikkelen. Voor wat betreft de audiovisuele lesmaterialen heeft UNED haar afdeling AUDI, die zich bezighoudt met het ontwikkelen, ontwerpen van audiovisuele leermiddelen. In haar aanpak gaat AUDI er van uit dat leermiddelen waarin de relatie docent/leerling het minst merkbaar is, het meest effectief is. Vandaar dat men geen radio-, video- of tv-programma's maakt op basis van het klas-model, waarbij de docent tegenover leerlingen staat.

De educatieve televisieprogramma's hebben eerder de formule van een documentaire dan van een voor de klas gehanteerde camera. Deze vorm is niet alleen interessant voor de student, maar is ook voor de gewone kijker een boeiende en leerzame ervaring. Per slot van rekening kunnen er tussen de gewone kijkers ook potentiële UNEDs-studenten zitten, die door deze programma's tot verdere studie gemotiveerd kunnen raken.

Naast televisieprogramma's ontwikkelt AUDI ook teksten, leergidsen, leerboeken, boekenlijsten, radioprogramma's, cassettes, diaklankbeelden en dergelijke. Deze combinatie aan materiaal, samen met de telefoon-gesprekken en persoonlijke begeleiding, vormt de samenstelling voor een leerpakket dat een multimediale operationalisering vormt van de zogenaamde 'didactische eenheid' die voor iedere cursus ontworpen wordt. Dit hele pakket moet de student in zijn individuele leerroute ondersteunen.

Hoe gaat dit productieproces nu in zijn werk? De verschillende academische afdelingen van de Open Universiteit laten jaarlijks weten aan AUDI welk materiaal ze nodig denken te hebben. Als over het cursusaanbod overeenstemming is bereikt, dan wordt het ontwerp van de 'didactische eenheid' geleverd en een concept-draaiboek voor de benodigde audio-visuele lesmaterialen. Dit is voorzien van een motivatie over de vertaling van de inhoud van het lespakket naar de leergroep en naar het gekozen medium.

Dan volgt een semiotische vertaling waarbij de verbale en academische informatie wordt omgezet in beelden, bewegingen, geluidseffecten, muziek en begeleidende stem. Bij tv zoekt men bijvoorbeeld naar een specifieke televisietaal: een 'verhalend verloop' in plaats van een 'verbaal argument'. Het draaiboek gaat dan terug naar de vakdeskundige. Als die zijn goedkeuring geeft, begint men met opnamen en montage. Voor dat het uitgezonden en verspreid wordt, toetst men het nog eenmaal aan de vakdeskundigen en aan een steekproef van gebruikers.

We hebben hier dus niet te maken met audiovisueel materiaal dat alleen maar de keuze van de docent weerspiegelt, of uitsluitend cultureel amusement vormt voor de student, of een concessie is aan het modern gebruik van geavanceerde technologie in het onderwijs, maar met een weloverwogen keuze en een geïntegreerd gebruik van media die de formule van open onderwijs met zich meebrengt.

De programma's worden van 6 tot 8 uur 's ochtends en om 5 uur 's avonds uitgezonden. De student ziet of hoort het programma via de media en kan dit nogmaals zien of horen in het dichtbijzijnde Academisch Centrum of Studiecetrum. In deze centra kan men ook een beroep doen op individuele of groepsbegeleiding. Men kan er samenwerken met medestudenten uit hetzelfde vakgebied. Men kan er gratis telefoneren met consultants van UNED in het hoofdgebouw in San José. Tot slot heeft men in deze centra de beschikking over een bescheiden bibliotheek.

De duur van een academisch jaar is twee semesters. Het eerste begint in maart en duurt tot juli en het tweede van augustus tot november. Men werkt met een 'credit-point'-systeem. Dus het is aan de student of hij de cursus binnen de gestelde tijdsperiode afrondt. Er wordt tenslotte geëvalueerd aan de hand van praktische opdrachten en geschreven examens. De basiscyclus (propaedeuse) die iedereen dient af te leggen alvorens zijn kandidaats te doen, bestaat uit vier verplichte basisvakken: Spaans, wiskunde, geschiedenis en natuurwetenschappen. Het kandidaats is praktisch en over het algemeen gericht op administratieve of onderwijskundige vakken. Gezondheidszorg is duidelijk een nieuwe studierichting die langzaam op gang komt. Om iets meer inzicht te geven in de spreiding van UNED-studenten over het land, volgt hieronder een overzichtje van de percentages studenten per provincie, ingeschreven in het tweede semester van 1983.

San José	39,0 %
Alajuela	19,8 %
Cartago	8,9 %
Heredia	6,3 %
Guanacaste	10,4 %
Puntarenas	9,3 %
Limon	5,7 %
Rondreizend	0,4 %
Geen respons	0,8 %
	100,0 %

UNED zet zich ook in voor de algemene ontwikkeling van het land, zoals bijvoorbeeld op het gebied van 'milieukunde' en geografie. In het kader van dit project, en met steun van OAS, MEP en het Panamerikaans Instituut voor Geografie en Geschiedenis (IPGH) wordt een serie programma's ontwikkeld waarin de geografische ontwikkeling van het land op een gepopulariseerde manier gepresenteerd wordt. In opdracht van het Ministerie voor Gezondheidszorg wordt het programma 'De Arts in Huis' gerealiseerd. In samenwerking met UNICEF ontwikkelt UNED een serie over 'Moeder en Kind Hulp', en in samenwerking met het Ministerie voor Veiligheid een serie over drugsgebruik en jeugdmisdrijven.

SLOTOPMERKINGEN

De verschillende media- en onderwijsinstellingen in Costa Rica hebben duidelijk verschillende doelstellingen, achtergronden en activiteiten, gericht op uiteenlopende doelgroepen, die soms overlappen. Er is tevens een groeiende profilering in takenpakketten waarneembaar als we naar de verschillende ontwikkelingen kijken. ICER richt zich bijvoorbeeld hoe langer hoe meer op de plaatselijke en autonome culturele zenders, terwijl UNED zich hoe langer hoe meer als televisieproducent en videospecialist ontwikkelt. Daarbij komt nog dat UNED stilzwijgend de grootste uitgever van academische boeken en leermaterialen in Costa Rica wordt. In media-gebruik raken ICER en UNED dus hoe langer hoe meer van elkaar verwijderd, maar wat betreft educatieve doelstellingen sluiten ze, in de lijn van het regeringsbeleid, prachtig op elkaar aan. ICER biedt via een vorm van 'tweedekans-onderwijs' de mogelijkheid te leren lezen en schrijven, lager onderwijs te halen, en de eerste drie voorbereidende jaren middelbaar onderwijs te volgen. UNED laat deze leerlingen hun middelbare studies afmaken en biedt dan de gelegenheid om een universitaire studie te volgen.

Betrokken Instellingen	Mediagebruik	Onderwijs-soort	Onderwijsniveau	Netwerk
UNED	Tv Radio	Formeel Onderwijs	Universiteit en Middelbaar Onderwijs	Netwerk van academische studiecentra
ICER	Radio		Basisonderwijs en 1ste drie jaar Middelbaar Onderwijs	Netwerk van kleine zenders
UPA-Nacional ILPEC CENAP	Radio	Niet Formeel Onderwijs	Volwassenen-educatie en vorming	Netwerk van NGO's
Katholieke en evangelische stations	Radio		Vorming	Netwerk van r.k. en evangelische stations

De vormingsgerichte NGO's die zelf niet de beschikking hebben over studio's en zendapparatuur, maken gebruik van de medianetwerkjes van katholieke, evangelische of culturele zenders (ICER). Dit is niet alleen gunstig voor de NGO's, maar ook voor deze kleine zenders, die hierdoor niet verplicht worden voortdurend hun eigen educatieve en informatieve programma's samen te stellen. Series worden aangeleverd zonder dat de zenders hun autonomie en hun plaatselijke karakter hoeven te verliezen. Een nauwe samenwerking tussen plaatselijke zender en gemeenschap blijft mogelijk. De microfoon blijft onder de mensen, waardoor bijvoorbeeld 'De Stem van Talamanca' een radiostation in handen van de indianen blijft. Op deze manier raakt horizontale en verticale communicatie hoe langer hoe meer vervlochten.

Ondanks dat de activiteiten de basis ten goede komen en plaatselijk van aard zijn, hebben zowel ICER als UNED een zekere aspiratie om regionaal te gaan werken. ILPEC is al een internationaal geïntereerde organisatie; ICECU is speciaal in het leven geroepen voor de regio Centraal-Amerika. Eén van de initiatieven van UNED om regionaal betekenis te krijgen is haar cursus 'educatieve radio', die zij in 1983 voor universitaire docenten uit heel Centraal-Amerika organiseerde. ICER ontwikkelt zich op dit moment tot een regionaal trainings- en documentatiecentrum voor volwassenen- en afstandsonderwijs. Daarnaast steunt het zusterorganisaties in Guatemala en Honduras in begeleiding, training en advisering.

NOOT

- (1) Maar ook Nicaragua zelf heeft een uitstekend netwerk van kleine volkszenders (radiostations). Zie voor een uitgebreide beschrijving van de activiteiten van de Corporación de Radiodifusión del Pueblo (CORADEP) het artikel van Robert White dat onder de titel 'Radio participativa en Nicaragua' verscheen in het blad Chasqui (1989), 32 : 46-50.

LITERATUURLIJST

- Cabezas, A. (1985), The Instituto Costarricense de Educación Radiofónica (ICER), *Gazette*, 35:109-121.
- Coemans, K. en van der Geest, G.J. (1990), *El aire para todos; una investigación participativa en tres pequeñas emisoras culturales de Costa Rica*. San José, Universidad Católica de Nijmegen.
- de Boode, M. en van der Schaaf, A. (1989), *La Ama de Casa estudiando; la relación entre "El Maestro en Casa" del ICER y las actividades diarias y expectativas de la mujer rural*. San José.

- Epskamp, C.P. en Thybergin, A.(1984), *Impact-study Costa Rica ten behoeve van de eindexamen van het RNTC/CIESPAL project 'Training Trainers for Mass Communication and Participatory Communication in Latin America'*. Den Haag, CESO.
- Escocet, M.A. (1980), *Tendencias de la Educación Superior a Distancia*. San José, UNED.
- Gonzaga Motta, L. (1982) Costa Rica: seis años después, *Chasqui*, 3.
- Gutiérrez, F. (1975) *Pedagogía de la comunicación*. Buenos Aires, Editorial Humanitas.
- Oltheten, T. en Martínez, M. (1989), *Informe de la misión de mediano plazo del proyecto de comunicación aplicada a la educación y el desarrollo rural en América Latina, principalmente en América central y el Caribe (IOP/COSTA RICA/RNTC)*. San José de Costa Rica, CESO/DGIS/DLA/MA.
- Rodrigo Pierri, A.M. (1982), Los medios audiovisuales en la enseñanza a distancia; un modelo operativo; AUDI-UNED in *Consultoría en educación a distancia: fundamentos metodológicos*. San José, UNED.
- Rumble, G. en Borden, G.A. (1983), Meeting educational needs in Costa Rica: The role of the distance teaching 'Universidad Estatal a Distancia', *International Review of Education*, 29 (4).
- Tulio Araya, M. (1983), Proyecto de las pequeñas emisoras culturales en Costa Rica, *ALER informa*, 11 (8).
- Villegas Grijalba, J.J. (1989), Síntesis diacrónica del sistema tutorial de la Universidad Estatal a Distancia de Costa Rica, *La Educación*, 33 (3) : 39-55.

virtuele realiteiten : naar een meer natuurlijke mens-computer communicatie (*)

jan de visscher

In een eerste deel van dit artikel besteden we wat aandacht aan User Interface Design (UID), het tweede deel is meer op de techniek en toepassingen van Virtual Reality (VR) toegespitst. Een derde deel behandelt de relatie tussen VR en communicatie.

VIRTUAL REALITY ALS TREND BINNEN USER INTERFACE DESIGN

UID is de discipline die zich bezighoudt met het ontwerpen van computersystemen met een gebruiksvriendelijke mens-computer communicatie. Deze discipline lijkt zijn voorlopige (zometert uitieme) eindpunt bereikt te hebben in de gedaante van VR. Twee begrippen maken duidelijk wat de gebruiksvriendelijkheid van een computersysteem in de hand werkt: het *conceptueel model en de knowledge in the world* (Norman 1986). Pas nadat deze begrippen uitgelegd zijn, duiden we de relatie met VR.

Conceptueel model

Een computersysteem heeft geen natuurlijke en dus geen gebruiksvriendelijke user interface; de ontwerper moet trachten er één te construeren. Wat een natuurlijke interface is, wordt duidelijk wanneer we een potlood (seminarie UID 1990) als voorbeeld nemen. Het is onmiddellijk voor elke gebruiker duidelijk hoe dit potlood gehanteerd moet worden. Er is geen ambiguïteit, men neemt het potlood vast, schrijft ermee en ziet dadelijk het resultaat. In die natuurlijkheid ligt ook de gebruiksvriendelijkheid van dat potlood. Een middel om de gebruiker een natuurlijke (d.i. gebruiksvriendelijke) interface aan te bieden, is de gebruiker een goed conceptueel model aan te bieden.

Dit conceptueel model kan gezien worden als de verzameling begrippen die de gebruiker stap voor stap verwerft, om het gedrag van een systeem uit te leggen. Drie aspecten dienen onderscheiden te worden om deze idee te verduidelijken: het designmodel, het gebruikersmodel en het systeembeeld. Het *gebruikersmodel* is het stel begrippen dat de gebruiker ontwikkelt om het gedrag van het systeem uit te leggen. Idealiter zijn het gebruikersmodel en het *designmodel* (de opvattingen die de ontwerper heeft over de werking van het systeem) geheel gelijk. In praktijk echter kan de ontwerper het designmodel enkel naar de gebruiker overbrengen met behulp van het *systeembeeld*. Dit systeembeeld vloeit voort uit de fysische verschijning van het systeem: de werking en manier van reageren van het systeem, de handleiding en instructies die bijgeleverd worden. Het wordt duidelijk dat het systeembeeld het kritische punt is. De ontwerper moet er voor zorgen dat het systeem het passende systeembeeld onthult. De gebruiker haalt immers al zijn informatie over het systeem uit dat systeembeeld. Als de ontwerper er niet in slaagt via het systeembeeld een correct en goed designmodel aan te bieden, dan zal de gebruiker een onvolledig of zelfs foutief gebruikersmodel opbouwen. De gebruiker heeft dan te weinig inzicht en zal oorzaken, verbanden en mechanismen zoeken die er niet zijn en vice versa.

Een voorbeeld van een computersysteem dat de gebruiker een krachtig conceptueel model aanbiedt is de Macintosh. De kracht van dit systeem ligt in de vertrouwdheid van de gebruiker met het aangeboden conceptueel model. Als metafoor voor dit computersysteem werd geopteerd voor een fysische kantoorruimte. Men spreekt van de 'Desktop metafoor'. Documenten zijn bijvoorbeeld niet langer een aantal filenames in een directory. Ze worden grafisch in de vorm van mappen weergegeven op het scherm. Men kan die mappen opnemen (door met de muis de map aan te klikken) en ze verplaatsen (door ze met de muis over het scherm te slepen). Dit naar analogie met wat men in een reëel kantoor zou doen, nl. een papier of map opnemen en elders weer neerleggen.

Knowledge in the world

De gebruiksvriendelijkheid van de Macintosh hangt ook nauw samen met het belang dat de ontwerpers hechten aan de *visibility*, het zichtbaar maken. De virtuele kantoorvoorwerpen worden concreet weergegeven op het scherm door middel van computerbeelden.

Dit zichtbaar maken zorgt ervoor dat de *knowledge in the world* geplaatst wordt. Men plaatst de kennis die nodig is om een taak te volbrengen, in de wereld. Die kennis is extern aanwezig. Tegenover die *knowledge in the world* staat de *knowledge in the head*. Dit verwijst naar het menselijk geheugen. Het geheugen is onderverdeeld in een lange-termijn-geheugen en een korte-termijn-geheugen. Het lange-termijn-geheugen bevat perma-

nente informatie en is in capaciteit quasi onbeperkt. Het korte-termijn-geheugen bevat haar informatie slechts tijdelijk en is bovendien ook zeer beperkt in haar capaciteit. Bewust denken vindt plaats in het korte-termijn-geheugen via het opzoeken en manipuleren van informatie uit het lange-termijn-geheugen. Omwille van de geringe capaciteit van dit geheugen is dit bewuste denken beperkt. Door kennis in de wereld te plaatsen (visueel te maken) wordt de belasting van het korte-termijn-geheugen verlicht. De computerbeelden op het scherm fungeren als visuele geheugenteuntjes. Het denken wordt zo gemakkelijker en produktiever. Het gebruikersmodel wordt identiek aan wat er op het scherm te zien is.

Virtual Reality

Hoewel de interface steeds gebruiksvriendelijker wordt door het aanbieden van een goed conceptueel model en door het visualiseren (knowledge in the world), bestaat er nog steeds een drempel om met computers te werken. Volgens John Walker van Autodesk bestaat deze drempel omdat we vastzitten aan de wijze waarop we computers bedienen (Walker 1988). Dit gebeurt nog steeds via scherm, toetsenbord, muis e.d. Hij stelt bovendien dat de evolutie op deze gebieden op het einde van de weg aangekomen is. Een nieuwe technologie die de user interface fundamenteel verandert, dringt zich op. John Walker stelt dat wanneer een gebruiker met een computer werkt, hij als het ware rondtrekt in een andere wereld. Het probleem is dat de programmeur die wereld bepaald heeft en de gebruiker aan zijn lot overgelaten is. Enkel met zijn intellect, eventueel een handleiding en wat ervaring dient hij de regels van het spel te ontdekken. Heden ten dage zijn er, zelfs bij de vijfde generatie computers die werken met grafische voorstellingen, windows en muis, nog drempels om de wereld in de computer binnen te treden. Recentelijk echter is er een techniek ontwikkeld die de gebruiker mee zal nemen door het scherm heen naar de wereld in de computer: Virtual Reality.

TECHNOLOGIE EN TOEPASSINGEN VAN VIRTUAL REALITY

Onder Virtual Reality wordt een techniek verstaan waarbij d.m.v. computer hard- en software via stereoscopie een driedimensionale *ruimte* gecreëerd wordt, waarbij de gebruiker de indruk heeft *integraal deel uit te maken* van deze ruimte en enkel en alleen deze ruimte. Deze ruimte kan hij dan met behulp van directe multisensoriële interactie exploreren en manipuleren.

Verderop in dit artikel (o.m. in het hoofdstuk over alternatieve systemen voor VR) (1) zal duidelijk worden dat deze definitie te eng is om alle systemen te omvatten. Deze definitie in enge zin is echter een goed vertrekpunt om de verschillende systemen te introduceren.

Laten we even bekijken hoe het VR-idee technologisch verwezenlijkt wordt en tot welke toepassingen dit zich leent.

Technologie

Achtereenvolgens worden behandeld: de basistechnologie, de interactie-technieken en de alternatieve benaderingen voor VR.

De basistechnologie voor virtuele realiteiten bevat drie componenten: een headmounted display, een headtrackingmechanisme en gespecialiseerde grafische computers.

De headmounted display (HMD) is een van de spectaculairste hardware producten omwille van het feit dat dit toestel een stereoscopisch driedimensionaal gezichtsveld creëert, waarvan men als gebruiker integraal deel lijkt uit te maken. Essentieel voor het driedimensionaal stereoscopisch beeld zijn twee kleine LCD schermpjes (Fisher en Tazelaar 1990). Elk oog heeft zijn schermpje, dit om zoals in de realiteit het perceptueel verschil tussen het linkeroog en het rechteroog te bewaren. Omdat in de realiteit de perceptie van het linkeroog verschilt van de perceptie van het rechteroog, toont het linkerschermje een beeld dat licht verschilt van het rechterschermje. De hersenen combineren de beelden van het rechter- en het linkeroog (respectievelijk rechter- en linkerschermje) en creëren aldus dieptezicht. Dit proces wordt stereopsis genoemd. Door middel van twee schermpjes wordt het voor het dieptezicht noodzakelijke perceptuele verschil tussen linker- en rechteroog op een artificiële manier verkregen: een artificiële stereoscopische driedimensionale ruimte wordt gecreëerd.

Er zijn twee versies van die HMD (Chung 1989): een blikdichte en een doorkijk versie. De drager van de *blikdichte HMD* ziet niets anders dan het driedimensionale gesimuleerde gezichtsveld. De buitenwereld, het reële is niet zichtbaar. Bij de *doorkijk HMD* daarentegen, worden de computerbeelden op twee halfverzilverde spiegelstukjes weergegeven. De gebruiker kan met deze headmounted display ook de buitenwereld zien doorheen die halfverzilverde spiegelstukjes. De computerbeelden op die spiegelstukjes lijken dan als het ware deel uit te maken van de reële omgeving waarin de gebruiker zich bevindt.

Om de indruk van een realiteit op te wekken beslaat het gesimuleerde gezichtsveld net zoals in de werkelijkheid 360 graden. En evenals in de realiteit verandert het driedimensionale beeld in coördinatie met de hoofdbewegingen van de drager van de headmounted display. Een headtrackingmechanisme maakt dit mogelijk.

Dit headtrackingmechanisme (Fisher en Tazelaar 1990) bevat elektromagnetische sensors die opmeten waar het hoofd van de gebruiker zich bevindt binnen een magnetisch veld. Deze sensors spelen informatie m.b.t. de absolute positie van het hoofd van de gebruiker, evenals informatie met betrekking tot de oriëntatie van zijn hoofd in de ruimte, door naar de computer. Deze combinatie van informatie zou de computer toe moeten laten de beelden in real time (d.i. quasi onmiddellijk, niet merkbaar voor het menselijke oog) aan te passen. Deze real time aanpassing is noodzakelijk om de illusie dat men in een realiteit verkeert, niet te doorbreken. Mocht deze beeldaanpassing trager geschieden (wat soms het geval is), dan zou die illusie wel eens vebroken kunnen worden of wel eens niet kunnen optreden.

Naast elektromagnetische trackers, werkt men ook met optische trackers voor de HMD. Hierbij meten drie camera's die bovenop de HMD geplaatst zijn, de positie en oriëntatie op basis van aan het plafond bevestigde LED's (light emitting diodes).

Het driedimensionale karakter van de computerbeelden en het real time weergeven ervan zijn belangrijke factoren om de gebruiker de illusie te geven aanwezig te zijn in een realiteit die door de computer gegenereerd is. Dit vraagt echter om gespecialiseerde grafische computers (zoals de Iresses van Silicon Graphics) die hun gegevens eventueel op een parallelle manier verwerken. Ondanks de evolutie naar parallelle verwerking zijn de virtuele omgevingen die gegenereerd worden vaak nog vrij rudimentair. Ongetwijfeld zal de evolutie naar steeds krachtigere processoren binnen afzienbare tijd voor een oplossing zorgen.

Essentieel om een natuurlijke interface te verkrijgen, is niet alleen het creëren van een driedimensionaal gezichtsveld dat een realiteit simuleert, maar ook interactiemogelijkheden met die virtuele realiteit zijn noodzakelijk. En natuurlijke interactie betekent bovendien multisensoriële interactie. Immers, wanneer een mens in interactie treedt met zijn omgeving of met andere mensen, zijn hierbij verscheidene zintuigen betrokken. Belangrijke interactietechnieken in dit opzicht zijn computerkledij, force feedback, eye tracking en geluid & taal.

Via computerkledij (Ernsberger 1990) die de gebruiker aantrekt, kan hij de virtuele realiteit betreden en er met de virtuele voorwerpen en personen interacteren. Met deze kledij worden de dataglove en de datasuit bedoeld. Een alternatief voor de dataglove is de Dexterous Hand Master (DHM).

De *dataglove* wordt een hand-gestuurde interface genoemd. Het is een soort handschoen die handbewegingen als input voor de virtuele realiteit gebruikt. Deze handschoen is uit lycra gemaakt en heeft optische kabels over de rug van de hand lopen. Bij de belangrijkste gewrichten van de hand zijn sensors aangebracht. Wanneer één van deze gewrichten gebogen

wordt, vermindert de lichtintensiteit. Dit wordt opgemeten door de sensors en doorgestuurd naar de computer. Overeenkomstig die lichtverandering zorgt de computer voor een real time aanpassing van de beelden. De gehandschoende hand van de gebruiker wordt gerepresenteerd in de virtuele realiteit en zo kan hij in die virtuele omgeving - net zoals in realiteit - voorwerpen aanraken, vastnemen en onderzoeken. Dit doordat het beeld van de hand in de virtuele realiteit de bewegingen van de reële hand van de gebruiker imiteert.

De *datasuit* werkt geheel volgens dezelfde principes, maar nu trekt de gebruiker een heel pak aan en wordt hij ook geheel gerepresenteerd in de virtuele omgeving.

De Dexterous Hand Master is eveneens een hand-gesture interface. Hier moet de gebruiker geen handschoen aantrekken, maar krijgt hij een lichtgewicht aluminium skelet op de rug van de hand. Velcrobanden en zachte kussentjes verbinden dit geraamte met elk vingersegment. De buigingshoek van elk scharnier wordt opgemeten en doorgezonden naar de computer die de beeldaanpassing in real time berekent.

Buiten de reeds vermelde technieken om handbewegingen te registreren, gebruiken zowel de dataglove als de DHM een Polhemus 3Space tracker om naast de oriëntatie van de hand in de ruimte ook de absolute positie in de ruimte te berekenen.

Een reëel object heeft een zeker gewicht en biedt een zekere weerstand wanneer men het vastgrijpt. Bovendien kunnen twee voorwerpen niet tegelijkertijd dezelfde plaats innemen of door elkaar passeren zonder elkaar te beschadigen (Brooks 1990). Wil VR de illusie van in een omgeving aanwezig te zijn voor de gebruiker bewaren, dan moet die VR feedback aanbieden die de bovengenoemde zaken aan de gebruiker diets maakt of ze gewoon verhindert. Tactiele feedback en kracht feedback zijn twee zaken die een VR in dit opzicht kunnen verrijken.

Tactiele feedback geeft de gebruiker een gevoel van contact. *Kracht feedback* laat de gebruiker een zekere mate van kracht (weerstand) voelen. Deze twee zaken zijn momenteel het voorwerp van heel wat onderzoek. De kracht- en tastreflecterende Exoskeleton van Exos is bijvoorbeeld een stap op de goede weg. Een ander voorbeeld is de Master Manipulator van de Tsukuba universiteit. Deze kan een zekere mate van kracht uitoefenen op de handpalm, de duim en op twee vingers. De feedback van deze input toestellen is echter nog vrij rudimentair.

Bij eye tracking vormt de blik van de gebruiker een inputmogelijkheid. Dit zou ongetwijfeld ook bijdragen tot het multisensoriële karakter van de interactie.

Bij de MAGIC simulator voor gevechtsvliegtuigen ziet de piloot op de schermpjes van zijn HMD alvast virtuele knoppen. Hiermee kan hij bijvoorbeeld een bepaalde aanvalsraket selecteren door naar de virtuele knop van deze raket te kijken en het woord 'Select' uit te spreken.

Heel wat onderzoek is echter nodig om oogbewegingen als input te gebruiken. Het human-computer interaction lab van het Naval-Research lab onderzocht o.a. een aantal interactietechnieken om een object te bewegen over een scherm (Jacob 1990). Bij een direct manipulation interface (2) wordt een muis gebruikt om een object te selecteren én om het te manipuleren. Deze twee operaties zouden gescheiden kunnen worden, waarbij de selectie met de ogen zou kunnen gebeuren en de manipulatie door een hand-input toestel. (Hier is dit een muis. Ook andere input-toestellen zoals de dataglove zou men kunnen gebruiken). Eens het voorwerp met de ogen geselecteerd is, kan de gebruiker het verslepen door de knop van de muis ingedrukt te houden en te lossen wanneer het voorwerp ter bestemming is. Een zichtbare muiscursor is er niet. Dit was de eerste interactietechniek die ze onderzochten. Een tweede techniek bestaat erin dat de ogen gebruikt worden zowel voor het selecteren als voor het verslepen van het voorwerp. De muisknop wordt gebruikt om het voorwerp op te rapen en vast te houden. De gebruiker selecteert een voorwerp met zijn ogen en drukt dan op de knop. Zolang hij die knop ingedrukt houdt, volgt het geselecteerde voorwerp de oogbewegingen van de gebruiker. Als de knop gelost wordt, dan blijft het voorwerp op zijn nieuwe positie. Alhoewel de intuïtie van de onderzoekers hen de indruk gaf dat de tweede methode het moeilijkst te gebruiken zou zijn (ze dachten dat een muis meer controle zou opleveren bij het bewegen), bleek die methode toch het meest aan te slaan bij de gebruikers. Immers nadat een voorwerp geselecteerd is, is het een natuurlijke zaak om naar de bestemming van het voorwerp te kijken. Gebruikers van de tweede methode werden er al snel door verwend, en wanneer ze verplicht werden om met de eerste methode te werken, vroegen ze zich af waarom ze het object nog met de muis moesten verslepen. De tweede methode was natuurlijker, het was alsof de computer hun gedachten gehoorzaamde en niet hun handelingen. Deze resultaten geven aan dat een op het eerste zicht niet zo natuurlijke eye tracking interface toch voordelen kan bieden.

Verscheidene HMD's zijn nu reeds standaard uitgerust met een koptelefoon en een microfoon.

De microfoon opent uiteraard perspectieven voor een natuurlijke taal interface. De huidige systemen zijn echter beperkt in hun woordenschat en hun grammatica. En omdat met natuurlijke taal niet een deelverzameling van een taal met een beperkte woordenschat en beperkte grammatica bedoeld wordt, bestaat er in het domein van de Artificiële Intelligentie heel wat onderzoek naar het gebruik van natuurlijke taal bij mens computer interactie (Seminarie UID 1990). Echte taal bevat immers dubbelzinnigheden, grammaticale fouten, ellipsen, afkortingen, en verwijzingen naar de context, die zowel door een spraakherkennend als een spraakvoortbrengend systeem begrepen moeten worden. Een doorbraak op dit domein zou onmiddellijk veel perspectieven voor VR openen. Denk maar

even aan computer gegenereerde intelligente gids die de gebruiker wegwijs maakt in de virtuele omgeving terwijl hij een praatje met hem slaat.

De koptelefoon biedt de VR bezoeker een virtuele akoestische omgeving aan die a.h.w. de visuele virtuele omgeving complementeert. De convolvotron (een real time digitale signaalprocessor) voegt bij een mogelijk geluidssignaal filtercoëfficiënten die bepaald zijn door de locatie van de geluidsbron en door de positie van het hoofd van de gebruiker (Wenzel en Foster 1990). Zo plaatst het een geluidssignaal in de driedimensionaal waargenomen ruimte van de gebruiker. Een geluid dat achter zijn rug weerklinkt, hoort men dan ook als afkomstig van achter zijn rug. Draait men zich 180 graden, dan wordt het geluid overeenkomstig aangepast. Men hoort dan dat het geluid afkomstig is van iets dat zich voor zijn lichaam bevindt. Dit systeem is in staat om vier onafhankelijke geluidsbronnen tegelijkertijd weer te geven.

Na de beschrijving van deze laatste interactiemogelijkheid is het duidelijk dat de interactie binnen een VR in wezen multisensorieel is en dat dit in de toekomst zeker nog zal toenemen.

Naast de tot nu toe beschreven vorm van VR (d.i. VR in de enge zin), zijn er nog een aantal andere systemen die we eveneens als VR (in de bredere zin) kunnen bestempelen. Het betreft de LCD-Shutter, Artificial Reality en de meer klassieke driedimensionale computerprogramma's.

De LCD-Shutter (Dewitt 1990) maakt desktop-based VR mogelijk. Het is een soort brilletje dat de stereopsis bewerkstelligt en dat door de gebruiker gedragen wordt terwijl hij naar een gewoon beeldscherm kijkt. Om het stereoscopisch effect te realiseren bevat het brilletje twee LCD schermpjes die mits een elektrische impuls ogenblikkelijk van geheel transparant naar totaal blikdicht veranderen. Deze verandering van transparant naar blikdicht gebeurt synchroon met de verandering van de beelden op het gewone beeldscherm. Dit scherm toont een beeld bestemd voor het rechteroog wanneer het linkerschermpje van de LCD-Shutter blikdicht is en het toont een beeld voor het linkeroog wanneer het rechterschermpje van de LCD-Shutter blikdicht is. Dit wordt zeer snel afgewisseld en de gebruiker krijgt de indruk naar een driedimensionaal beeld te kijken.

De vader van Artificial Reality is Myron Krueger (1991). Hij spreekt dus over Artificial i.p.v. over Virtual Reality. Het systeem dat hij ontwikkelde, heet *Videoplacé*. Bij dit systeem worden mensen met behulp van een camera opgenomen en als een overlay naast andere beelden, eventueel andere mensen, op het levensgrote beeldscherm geprojecteerd. De gebruiker hoeft geen computerkledij aan te trekken of apparaten te hanteren om met de virtuele omgeving op het beeldscherm in interactie te treden. Hij interacteert bij dit systeem niet vanuit de eerste persoon met die omgeving, maar hij doet dit vanuit de derde persoon. De gebruiker identificeert

zich a.h.w. met het lichaam (dat een geprojecteerd beeld van de gebruiker zelf is) op het scherm, dat zijn bewegingen imiteert. Het beeld dat de gebruiker te zien krijgt, is een tweedimensionale representatie van een driedimensionale omgeving door middel van de regels van de perspectief. Naast deze Videoplace ontwikkelde Krueger ook *Videodesk*. Het principe is hetzelfde, maar nu worden enkel de handen die op een bureau rusten, weergegeven op een computerscherm. Met zijn handen kan men dan dingen aanwijzen, iets schrijven, enz.

Traditionele computerprogramma's die over de faciliteit beschikken om beelden driedimensionaal weer te geven en die een zekere mate van interactiviteit bezitten, kunnen ook als VR beschouwd worden (zij het dan een zwakke vorm van VR).

Toepassingen

Virtuele realiteiten hebben uiteraard slechts zin wanneer ze bruikbare en economisch haalbare toepassingen toestaan. In deze paragraaf werpen we een blik op de mogelijkheden.

Scientific visualization is een techniek die de wetenschappers toelaat hun perceptie van data die natuurlijke fenomenen beschrijven, te verbeteren (Brooks 1990). Vroeger gebeurde dit d.m.v. van tekeningen, later met computerbeelden en nu met interactieve computerbeelden. VR is hiertoe zeer zeker geschikt. Zo gebruikt men aan de universiteit van North-Carolina VR om nieuwe geneesmiddelen aan te maken. Met hun systeem zijn de wetenschappers in staat om de farmaceutische kwaliteiten van een molecule te onderzoeken door ze te verbinden met andere molecules. Hierdoor ontstaan botsingskrachten en elektrostatische krachten die de wetenschappers voelen, horen en zien. De wetenschappers beschouwen deze manier van onderzoek als een snelle manier om vele hypotheses te testen.

Tele-presence (Sala en Barlow 1991) betekent letterlijk dat men vanop afstand aanwezig is. Men gebruikt hiertoe een robot die vanop een andere plek door een mens bestuurd wordt. Dit is mogelijk omdat die mens in staat is de omgeving van de robot te zien d.m.v. een headmounted display en omdat hij met de dataglove bewegingen maakt die door de robot geïmiteerd worden.

In de geneeskunde (Fisher en Tazelaar 1990) zouden chirurgen in de mogelijkheid gesteld worden om hun chirurgische ingrepen te oefenen op een lichaam dat slechts in een VR bestaat. Meekijken met een gerenommeerd chirurg die opereert en tegelijkertijd beelden opneemt met een stereocamera waarvan de beelden op de HMD van de leerlingen weergegeven worden, is mogelijk.

Voor het opleiden van mensen die in een gevaarlijke omgeving moeten werken, biedt VR een veiliger alternatief.

Een werkelijke doorbraak in CAD-CAM en architectuur (Sala en Barlow 1991) zou de mogelijkheid zijn om een driedimensionaal computermodel net zo te manipuleren als een echt object. Hiertoe zijn VR met de LCD-shutter en VR met de headmounted display geschikt. Met de dataglove kan men het virtuele object gaan manipuleren. Aan het MIT Medialab is er trouwens een real-time solid modeling systeem ontwikkeld. Bij dit systeem geeft men een computermodel vorm door het te boetsen, net zoals men met een klomp klei zou doen. Uiteraard zijn force feedback en tactiele feedback van groot belang.

De universiteit van North-Carolina biedt via VR de mogelijkheid aan architecten om (eventueel met een klant) reeds door een gebouw te wandelen alhoewel het nog maar enkel op plan bestaat. Ze gebruikten dit om de inkomsthal van hun nieuwe informaticagebouw te ontwerpen. Het systeem wordt de 'Walk-thru' genoemd. Matsushita electric ontwikkelt een systeem dat de Japanse consument zal toelaten zijn eigen keuken virtueel te ontwerpen. Ook Autodesk is druk doende om een VR te maken die toelaat om reeds in een gebouw te wandelen voor de eigenlijke realisatie van het ontwerp.

Een belangrijk voordeel van deze VR toepassingen is het feit dat men reeds kan ervaren of het gebouw of het voorwerp voldoet aan de ergonomische eisen en of het gebruiksgemak voldoende groot is. Ontwerpers van auto's, bijvoorbeeld, zouden aan den lijve kunnen ondervinden of hun ontwerp geschikt is om aan hoge snelheden te rijden.

Als men het succes van de computergames in de jaren tachtig bekijkt, dan is het duidelijk dat hier voor VR een grote markt openligt. In ieder geval bestaat de dataglove reeds in een commerciële uitvoering. Ze wordt de powerglove genoemd en verkocht door Mattel. Virtueel een spelletje racquetball spelen is ook mogelijk. Het Britse bedrijf W-industries (Schwartz 1992) biedt alvast een hele reeks VR arcades aan, gaande van virtueel stock-car racing tot het virtueel ervaren van een gevecht tussen twee straaljagers. In beide gevallen zijn de twee gebruikers tegenstrevers en bekampen ze elkaar als piloot.

VIRTUAL REALITY EN COMMUNICATIE

In dit hoofdstuk onderzoeken we eerst kort de mogelijkheden van VR als communicatiemedium. Daarna bekijken we kort de mogelijkheden van VR voor de mens-computer communicatie.

VR als communicatiemedium

VR is een communicatiemedium en heeft alsdusdanig gevolgen voor de menselijke communicatie en meer bepaald voor de mediamieke communicatie.

Binnen het domein van de communicatie kunnen we een onderscheid maken tussen face-to-face communicatie en mediamieke communicatie (De Grooff 1981).

Face-to-face communicatie is communicatie zoals u en ik die dagelijks voeren. Ze is sensorieel zeer rijk. Deze communicatie verloopt via het visuele, auditieve, tactiele, oleofactische en gustatieve kanaal. Een nadeel is dat de zender en ontvanger van de boodschap op hetzelfde moment in dezelfde ruimte aanwezig dienen te zijn om te communiceren. *Mediamieke communicatie* vangt dit nadeel op. Deze communicatie biedt immers de mogelijkheid om tijd en/of afstand te overbruggen doordat het van een medium (brief, boek, telefoon, televisie, computernetwerk, enz.) gebruik maakt. Dit grote voordeel heeft echter ook een schaduwzijde. Sensorieel is deze vorm van communicatie immers heel wat armer dan face-to-face communicatie, aangezien ze hoofdzakelijk via het visuele en/of auditieve kanaal verloopt. (Enkele experimenten met geurfilms, waarbij de kijker op het juiste moment op het juiste geurplaatje moest krabben om zo de gewenste geur op te wekken niet te na gesproken.) We kunnen dus spreken van een sensorische kloof tussen enerzijds face-to-face communicatie en anderzijds mediamieke communicatie.

Een belangrijke ontwikkeling is dat de sensorische kloof die er bestaat tussen face-to-face communicatie en mediamieke communicatie, met de komst van VR en de bijhorende multisensorische interactie langzaam lijkt te dichten. Misschien kunnen we binnen afzienbare tijd wel spreken van virtuele face-to-face communicatie: de face-to-face communicatie vindt in wezen plaats (de mensen communiceren multisensorieel met elkaar), maar niet in realiteit (diezelfde mensen blijven op verschillende plaatsen gesitueerd). De mediamieke communicatie groeit uit tot een virtuele face-to-face communicatie.

Een voorbeeld van mediamieke communicatie is het televergaderen. De meest geavanceerde vorm van televergaderen is momenteel Videoconferencing. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een audio- en videoverbinding, waarbij de videobeelden vaak nog gecomprimeerd worden. Met de komst van multi-person VR zou het televergaderen wel eens kunnen uitgroeien tot een virtuele ontmoeting: de ontmoeting vindt in wezen plaats (de mensen hebben de indruk dat ze zich in een en dezelfde ruimte bevinden), maar niet in realiteit (diezelfde mensen blijven op verschillende plaatsen gesitueerd). Bovendien is de communicatie bij die ontmoeting multisensorieel in tegenstelling tot Videoconferencing, waar men enkel

via het visuele en auditieve kanaal met elkaar kan interacteren. Als begroeting in de virtuele ruimte zal men bijvoorbeeld een handdruk of een schouderklopje kunnen geven én voelen. Momenteel is het creëren van netwerken voor VR het onderwerp van research. Toch is er reeds een Reality Built For Two van VPL op de markt, dat mits twee HMD's, twee datagloves en vier Irisses van Silicon Graphics twee mensen de mogelijkheid biedt dezelfde virtuele omgeving te delen.

Uiteraard blijft dit gevolg van VR voor communicatie niet alleen beperkt tot televergaderen, maar ook bijvoorbeeld televisie zou interactief en multisensorieel kunnen worden. Mits een VR installatie kan elke kijker participant worden. Een evolutie van passief kijken naar actief participeren wordt mogelijk. De kijker stapt een VR film binnen en wordt tegelijkertijd acteur en regisseur.

VR en mens-computer communicatie

VR heeft ook gevolgen voor een zeer specifieke vorm van communicatie: mens-computer communicatie. Dit heeft alles te maken met de user interface en hoe VR deze interface natuurlijker en gebruiksvriendelijker kan maken (Bricken 1991).

Intuïtiviteit van een computersysteem is een pluspunt. In dit verband is het interessant te zien hoe bij VR de gebruiker geen metafoor meer nodig heeft om het computersysteem te begrijpen. Hij hoeft zich geen mentaal model te vormen van de werking van het systeem. Hij is immers ondergedompeld in de virtuele wereld die hij ervaart als de realiteit. Vanuit de dagdagelijkse ervaring weet de gebruiker hoe de wereld in elkaar zit en wat de beperkingen van de fysische realiteit zijn. Deze kennis wendt hij aan om zijn weg te zoeken in de virtuele wereld. Men hoeft de gebruiker dus niet meer vertrouwd te maken met het computersysteem, maar het computersysteem moet op maat van het menselijk functioneren gemaakt worden. Zo krijgen we dan een intuïtief computersysteem waarvan de gebruiker dadelijk de werking door heeft. De informatie die in het systeem vervat ligt, kan op een multisensoriële manier verkend en/of veranderd worden. De bandbreedte van de communicatie tussen de gebruiker en de computer is a.h.w. verbreed, de informatie wordt efficiënter verwerkt en de informatiedichtheid van de handelingen is groter. De gebruiker komt niet te weten hoe iets *zou zijn*, maar hij ervaart hoe iets *is*. Een gevolg is dat het ontwerpen van een VR een grondig verstaan van het menselijk functioneren in de wereld vergt, zodat hiertoe heel wat onderzoek nodig is.

VR biedt bovendien aan de gebruiker de mogelijkheid om zich in die virtuele omgeving voort te bewegen op een oneigenlijke manier. De gebruiker zou bijvoorbeeld kunnen vliegen, door muren heen kunnen stappen of gebeamed kunnen worden zoals in Star Trek. Deze oneigenlijke interactiemogelijkheden kunnen ofwel geschikt zijn ofwel kunnen ze de gebruiker verwarren. Deze geschiktheid zou wel eens afhankelijk van de toepassing kunnen zijn. Onderzoek om het goede van het slechte te scheiden is ook hier aangewezen.

BESLUIT

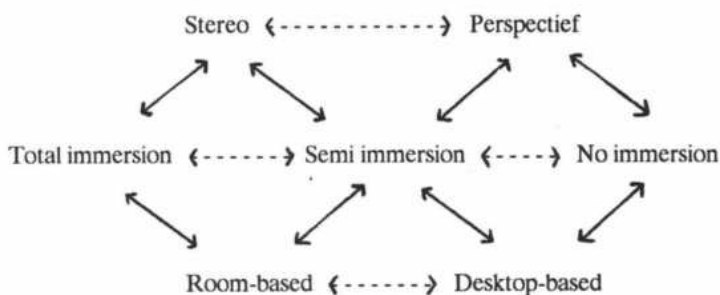
Virtual Reality wordt blijkbaar de ultieme extensie van de menselijke mogelijkheden. Waar een verrekijker de extensie van het menselijk zicht is, de auto de extensie van de menselijke ledematen én alle extensies tot dusver steeds beperkingen met zich meedragen, zal in VR uiteindelijk enkel onze verbeelding een halt stellen aan de mogelijkheden. Waar dit toe leidt, kan men op dit ogenblik enkel gissen. Zeker is dat VR onze communicatie met computers en de mediamieke communicatie grondig zal veranderen.

(*) Dit artikel is gebaseerd op zijn eindverhandeling, *Virtuele Realiteiten: naar een meer natuurlijke mens-computer communicatie*, Fac. Soc. Wet., Dep. Comm. Wet., K.U.Leuven, september 1991, 107 blz. Promotor: Dr. Dirk De Grooff. (Een andere versie van dit artikel werd uitgedeeld op de stichtingsvergadering van de vereniging voor Virtuele Realiteit op 24 oktober 1992 te Antwerpen. Geïnteresseerden kunnen steeds contact opnemen met Jan De Visscher, Van Campenhoutstraat 44, 1780 Wemmel, tel. 02/460.36.10.)

NOTEN

(1) Dat deze definitie te eng is, wordt ook duidelijk wanneer we een classificatieschema voor VR opstellen.

Het classificatieschema is bedoeld om inzicht bij te brengen in de verschillende VR systemen en deze te classificeren volgens een aantal eigenschappen. In dit deel leggen we uit hoe dit schema te gebruiken en hoe het als basis kan dienen om de verschillende systemen te definiëren.

VR classificatiegraph

In de classificatiegraph staan de nodes voor de eigenschappen van de VR systemen, de links bepalen het al dan niet samengaan van de verschillende eigenschappen. Er zijn inter-level links en intra-level links. De inter-level links duiden op een mogelijk samengaan van eigenschappen uit verschillende levels. De intra-level links geven de beperkingen aan: wanneer een bepaalde eigenschap binnen een level gekozen is, kan men voor hetzelfde systeem geen andere eigenschap meer binnen hetzelfde level selecteren.

De graph heeft drie levels (of niveaus). Het eerste level duidt de methode voor het verkrijgen van een driedimensionale waarneming aan, hetzij door middel van stereovision, hetzij door middel van de perspectief. Het tweede level duidt de mate van immersion (onderdompeling) aan. Deze immersion kan totaal, bijna totaal of helemaal niet zijn. Totale onderdompeling betekent dat de gebruiker de indruk heeft van de virtuele wereld deel uit te maken en ook alleen deze virtuele wereld te zien krijgt. Bij gedeeltelijke onderdompeling zal de gebruiker de indruk hebben deel uit te maken van de virtuele wereld, maar hij is niet gedwongen enkel en alleen die virtuele wereld te zien. No immersion duidt op geen onderdompeling, de gebruiker heeft niet de indruk deel uit te maken van de virtuele wereld, hoewel hij (eventueel) wel die wereld kan manipuleren. Het derde level duidt aan of de apparatuur eerder geschikt is voor een opstelling op een bureau (desktop-based) of daarentegen eerder een opstelling in een kamer (room-based) vereist. Om een Virtual Reality systeem te classificeren dient de graph doorlopen te worden. Een uitgewerkt voorbeeld zal dit verduidelijken. Laat ons even het Videodesk systeem ontwikkeld door Myron Krueger bekijken. In het begin zijn zeven eigenschappen mogelijk. Vanaf het moment echter dat we weten dat het systeem desktop-based is, wordt room-based uitgesloten (via de wederzijds uitsluitende intralevel verbinding). Dit laat ons de keuze tussen twee mogelijke eigenschappen: semi-immersion of no-immersion. Het systeem is

semi-immersion, daarbij no-immersion (en ook total-immersion) uitsluitend. Twee mogelijke eigenschappen dienen zich nu aan: perspectief of stereovision. Het systeem is perspectivistisch, daarbij stereo uitsluitend. Op dit moment dient geen enkele eigenschap zich nog als keuze aan die niet reeds door een intra-level link uitgesloten is. We gaan terugzoeken tot op het moment dat een alternatieve keuze zich aandient. Dit levert geen resultaat op, er dient zich geen keuze meer aan. Het systeem is geclassificeerd: het is een desktop-based virtual reality systeem met semi-immersion dat gebruik maakt van de perspectief.

Om een VR systeem te classificeren, kan men bij om het even welke van de zeven eigenschappen vertrekken. Daardoor worden reeds één of twee eigenschappen die onverenigbaar zijn met de eerste uitgesloten. Door het overgaan naar een ander level (mits eventueel wat terugzoeken) en de keuze daar, wordt het systeem uiteindelijk geclassificeerd.

De classificatiegraph is toepasbaar op alle in dit artikel beschreven VR systemen:

*VR in enge zin (met blikdichte HMD): stereo, total immersion en room-based. (Zie ook de definitie van VR in enge zin.)

*VR in enge zin (met doorkijk HMD): stereo, semi immersion en room-based.

*LCD-Shutter: stereo, semi immersion en desktop-based.

*Videoplace: perspectief, semi immersion en room-based.

*Videodesk: perspectief, semi immersion en desktop-based.

*Traditionele driedimensionale computerprogramma's: perspectief, no immersion en desktop-based.

Deze laatste vorm zou beschouwd kunnen worden als VR in de brede zin. Het betreft o.a. driedimensionale CAD programma's. Of dit werkelijk VR is, staat natuurlijk open voor discussie.

Elk van de zonet gedefinieerde systemen kan zowel interactief als niet interactief zijn. Interactieve systemen laten de gebruiker toe om zelf actief het gebeuren binnen de virtuele werkelijkheid mee te bepalen. Niet interactieve systemen laten de gebruiker niet toe actief te zijn, hij kan enkel passief de virtuele werkelijkheid ondergaan. Meestal echter zal een VR systeem interactief zijn. Interactie met de virtuele omgeving is immers, zoals reeds aangehaald, wezenlijk om de gebruiker de illusie te geven in een werkelijkheid te verkeren. Toch is het niet zomaar een level dat toegevoegd kan worden aan de graph. We hebben hier immers te maken met een continuum dat gaat van geen interactie tot multisensoriële interactie (auditief, visueel, tactiel, oleofactisch en gustatief). Een interactief systeem is interactief omdat het één of meerdere van die interactiekanalen benut. Beter dan dit continuum als level in de graph op te nemen, is eerst het VR systeem met de graph te definiëren en daarna de interactiemogelijkheden van het systeem te bepalen. Zo komen we te weten in welke mate de gebruiker met de virtuele wereld verbonden is.

- (2) Dit is een interface waarbij men zelf de acties uitvoert met een muis en niet via getypte commando's de computer de acties laat uitvoeren.

LITERATUURLIJST

- Bricken, M. (1991), Virtual worlds: no interface to design, in Benedikt, M., *Cyber-space First Steps*. MIT Press.
- Brooks, F.P. Jr. e.a (1990), Project grope-haptic displays for scientific visualization, *Computer Graphics*, 24 (4): 177-185.
- Chung, James C., e.a. (1989), Exploring virtual worlds with head-mounted displays, *SPIE Proceedings*, (1083).
- De Grooff, D. (1981), Een mediatypologie, pp. 87 in Fauconnier, G., *Algemene Communicatietheorie*. Leiden, Nijhof.
- Dewitt, P. (1990), Grab your goggles, 3-D is back, *Time*, (4).
- Ernsberger, R. Jr. (1990), Through the looking glass. Want to mingle with molecules ?, *Newsweek*, (5): 44-46.
- Fisher, Scott S. en Tazelaar, Morril J. (1990), Living in a virtual world, *Byte*, (6): 215-221.
- Jacob, R.J.K. (1990), What you look at is what you get. Eye movement-based interaction techniques, *ACM Proceedings CHI*, (4): 11-18.
- Krueger, M. (1991), *Artificial reality II*. MA, Addison-Wesley.
- Norman, D. (1986), *The psychology of everyday things*. New York, Basic Books Inc.
- Sala, L. en Barlow, J.P. (1990), *Virtual reality, de metafysische kermisattractie*. Düsseldorf, Sala Communications.
- Schwartz, J. (1992), Entering the virtual zone, *Newsweek*, (1).
- Walker, J. (1988), *Through the looking glass*. Autodesk Internal Paper.
- Wenzel, E.M. en Foster, S.H. (1990), Realtime digital synthesis of virtual acoustic environments, *Computer Graphics*, (2): 139-140.
- X (1990), *Seminarie user interface design*. Mediacentrum K.U.Leuven, met medewerking van Integration by Design.

waarom wij (niet) lezen ... leesbevordering in vlaanderen. theorie en praktijk (*)

bieke jongen

Filosofen over cultuur is ongetwijfeld in. Ook in dit tijdschrift werden reeds heel wat pagina's gewijd aan wat Els De Bens het 'Verhitte cultuurdebat' noemt. De betreffende artikels gaan vooral over voor- en nadelen van televisie en televisiekijken. In deze bijdrage ontleden we een ander segment van dit debat, de leescultuur. We trachten enkele mythen te doorprikken, we ontleden de Vlaamse situatie en gaan op zoek naar de ingrediënten van een helder, efficiënt en haalbaar leesbevorderingsbeleid.

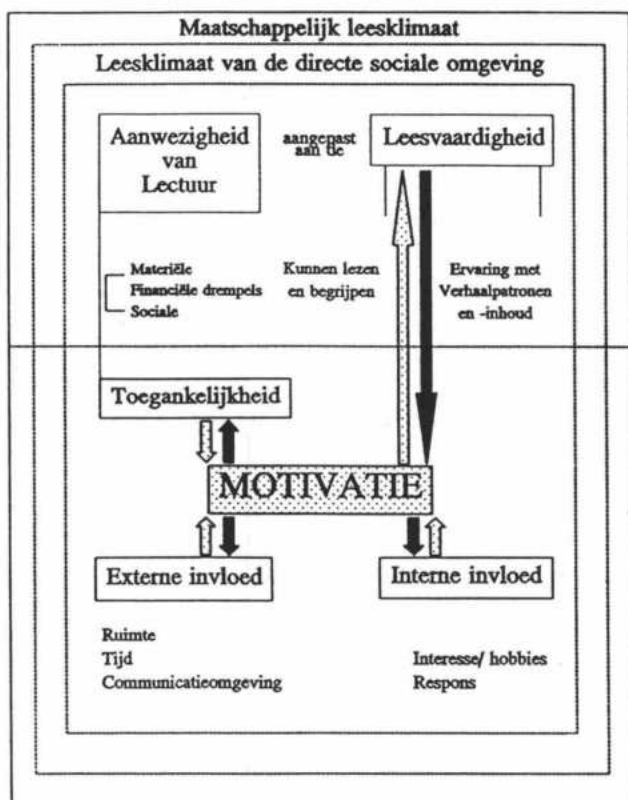
LEESCULTUUR

Wat er ook moge beweerd worden, lezen, gealfabetiseerd en geletterd zijn, zijn geen oubolligheden. Teksten hebben een eigentijdse culturele waarde als drager van cultuurinhouden. Ze vervullen een onvervangbare psychologische, maatschappelijke en intellectuele rol, door de wijze waarop ze de lezer confronteren met zichzelf en met de maatschappij waarin hij leeft. Uit de schaarse statistische gegevens terzake blijkt gelukkig dat wij Vlamingen beweren graag te lezen. Maar wanneer we het effectieve vrijetijdsgedrag beschouwen, scoort het lezen heel wat lager dan bijvoorbeeld televisiekijken of sporten. Zijn deze gegevens nog enigszins positief, dan brengt een nadere analyse van het leesgedrag een andere werkelijkheid aan het licht. Het leesgedrag blijkt negatief gecorreleerd met socio-economische status, leeftijd en attitude van de omgeving ten opzichte van het lezen (bijvoorbeeld Köcher 1990; Hoffman 1991). Het functionele analfabetisme groeit, een toenemende groep mensen wordt kansarm omdat de mate waarin zij het schrift beheersen niet voldoet aan de maatschappelijke en professionele behoeften. Er is dus nood aan 'leesbevordering'.

LEESBEVORDERING

Om dit probleem efficiënt het hoofd te kunnen bieden, is het noodzakelijk enig inzicht in het leesproces en zijn componenten te krijgen. Het lees(bevorderings)proces is immers een complex totaalproces. De leesbevorderaar sleutelt aan een verbroken multivariabel evenwicht. Het voorgestelde lees-communicatie-model houdt rekening met relevante elementen uit schema's van Annerieke Freeman-Smulders (1983), Aidan Chambers (1984:49) en Angela Fritz (1990:103). Het is een grafisch, structureel en dynamisch model, d.w.z. op een visuele manier worden de factoren in hun onderling verband voorgesteld. Tegelijkertijd werpt dit model een licht op de bewegingen binnen het leesproces. Bovendien laat dit communicatiemodel toe vast te stellen welke de zwakke schakels in het proces zijn, zodat leesbevorderingsacties gericht kunnen worden opgezet.

Centrale schakel in het lees(bevorderings)proces is de *motivatie*. Het resultaat van leesbevorderingsacties zou moeten zijn, dat mensen meer/anders lezen, omdat ze (bijkomende) redenen ontdekken om meer/anders te lezen.

De factoren die de leesmotivatie rechtstreeks bepalen, kunnen herleid worden tot vier interdependente elementen:

- materiële, financiële en sociale drempels die de vlotte toegang tot het lezen en tot het boek belemmeren;
- de graad van leesvaardigheid;
- externe invloeden (de ruimtelijke omgeving);
- interne, persoonsgebonden invloeden (interesse, hobby).

Deze elementen zijn ingebed in de maatschappij en worden dus beïnvloed door de maatschappelijke attitude t.o.v. lezen.

We gebruiken ondertussen het woord 'leesbevordering' reeds meermaals. Kern van het gebeuren is: mensen motiveren om meer te lezen. Dit lijkt vanzelfsprekend, doch bij het doornemen van literatuur constateert men al snel heel wat inconsequenties. Leesbevorderaars omschrijven immers zelden precies waarmee ze bezig zijn. De termen leesbevordering en boekpromotie worden beide gebruikt om dezelfde fenomenen aan te duiden. Indien deze termen gedefinieerd of omschreven worden, verwijst men of naar het verhogen van de leesvaardigheid, of naar het bevorderen van de leesmotivatie, of naar het promoten van de lectuurverkoop, of men streeft een combinatie van deze doelstellingen na. In recente teksten is men het erover eens dat 'boekpromotie' verwijst naar campagnes met als hoofddoel een vergroting van de omzet van de boekhandel of uitgeverij (bijvoorbeeld Van Gool 1984:3).

De term 'leesbevordering' definiëren we dan als volgt:

Leesbevordering omvat het geheel van activiteiten waarbij men om principiële redenen planmatig het leesgedrag kwantitatief en/of kwalitatief tracht te beïnvloeden door het verhogen van de motivatie van de (potentiële) lezer.

Een instantie die zich écht met leesbevordering bezighoudt, moet aan volgend beeld beantwoorden:

1. De instantie wenst om principiële, niet-commerciële redenen het leesgedrag te beïnvloeden.
2. Vooraleer tot actie over te gaan, onderzoekt ze de toestand nauwkeurig:
 - Is lectuur aanwezig? Is deze toegankelijk?
 - In welke mate is de doelgroep de kijk- of leestechneken machtig?
 - Hoeveel leest men? Waarom? Waar? Bibliotheekgebruik? Koopgedrag?
3. Doel, doelgroep en promotoren worden nauwkeurig bepaald. De doelgroep wordt daarbij dubbel afgebakend:
 - Wie leest er onvoldoende?
 - Wie wensen we te bereiken met onze actie?

Onvoldoende lezenden kunnen immers zowel direct als indirect aangepakt worden. Een bibliothecaris nodigt bijvoorbeeld leerlingen van de basisschool uit voor een bezoekje aan de bibliotheek. Of: hij geeft een lezing en tracht de ouders ervan te overtuigen, dat het goed is met hun kinderen naar de bibliotheek te komen.

4. Voor het opstarten van een actie is het nuttig na te gaan of andere instanties met vergelijkbare initiatieven bezig zijn of waren. Zo ja kan men, indien de actie reeds afgelopen is, nagaan welk het effect was. Indien men merkt dat anderen een soortgelijke actie plannen, is samenwerking aangewezen.
5. Rekening houdend met voorgaande, wordt de ideale remedie ontworpen.

LEESBEVORDERING IN VLAANDEREN

Vlaanderen blijft niet passief inzake lezen en leesbevordering. Deskundigen stellen met vreugde vast dat er een groeiende belangstelling is voor het boek en voor het lezen bij en door jongeren. Als redenen hiervoor noemen zij:

- meer interesse vanwege het onderwijs;
- beter geschoolde en enthousiaste bibliothecarissen; de geweldige opgang van jeugdbiblioteken;
- de opkomst van gespecialiseerde kinderboekenwinkels;
- inspanningen van de Bond van Grote en Jonge Gezinnen, de Stichting Lodewijk De Raet en van personen als Tilly Stuckens (Standaardgroep);
- kinderjuries en bekroningen;
- tv-uitzendingen als Tik Tak, Sesamstraat en de Draaimolens;
- een explosie van auteurslezingen;
- goede jonge Vlaamse auteurs en illustratoren, hoogwaardige prentenboeken van eigen bodem;
- de Jeugdboekenweek;
- een gunstig economisch klimaat;
- geïnteresseerde ouders, gesterkt door bovenstaande factoren.

Het is echter niet al goud wat blinkt. Kranten, damesbladen en andere tijdschriften besteedden de afgelopen tien jaar steeds minder aandacht aan jeugdliteratuur. Door hun brede verspreiding vormen zij nochtans een gedroomd medium voor de verbetering van het leesklimaat. Voorts is het uitbouwen van bibliotheken op zich onvoldoende. Zoals we reeds schreven, is het leesgedrag sterk klassebepaald. Voor vele bevolkingslagen is de bibliotheekdrempel nog steeds onoverkomelijk hoog.

SAMENWERKING

Een ander punt van ongenoegen is de gebrekkige samenwerking tussen leesbevorderaars in Vlaanderen. In Punt 4 van het ideaalbeeld suggereren we welke voordelen gecoördineerde leesbevordering biedt. De Duitse en Nederlandse collega's hebben dit reeds begrepen en richtten overkoepelende organen op. 'Die Deutsche Lesegesellschaft' bestaat al sinds 1977 en werd in 1987 opgevolgd door de ruimere 'Stiftung Lesen' (Stiftung Lesen 1990). De Stiftung Lesen werd in het leven geroepen om het lezen te bevorderen in de verelektroniserende mediacultuur, om de politieke en publieke opinie te overtuigen van het belang van lezen voor de cultuur, voor de gemeenschap en voor de economie. De vereniging wenst de leesvaardigheid, leesbereidheid en mediacompetentie in alle bevolkingslagen te verhogen. De Stiftung steunt initiatieven voor jeugd- en volwassenenvorming en promoot eveneens communicatieonderzoek.

De Nederlandse 'Stichting Lezen' ontstond in 1987 en is een voortzetting van het 'Samenwerkingsverband Leesbevordering' (°1985) (Stichting Lezen 1989). De Stichting stelt zich als doel de leescultuur in de meest brede zin te bevorderen:

- in de Nederlandse taal;
- voor alle leeftijden;
- voor alle vormen van gedrukte teksten.

De Stichting Lezen tracht zijn doel te realiseren door coördinatie van bestaande activiteiten. De binnen de Stichting samenwerkende instellingen zijn op het uitvoerende niveau werkzaam. De Stichting neemt hun taken niet over, maar heeft een coördinerende functie teneinde de effecten van de activiteiten te versterken. Dit kan gebeuren door de uitwisseling van informatie en door de harmonie, de samenhang van activiteiten te ondersteunen.

Tweemaal werd in Vlaanderen een ernstige poging ondernomen om de diverse leesbevorderaars samen aan tafel te zetten, telkens tevergeefs.

HET VBVB-INITIATIEF

In 1989 schrijft Wim de Mont, directeur van de Vereniging ter bevordering van het Vlaamse Boekwezen, in het themanummer 'Leesbevordering' van het tijdschrift 'Openbaar' (1989), dat er dringend nood is aan samenwerking op het vlak van de leesbevordering. Vanuit het boekbedrijf zijn er op dat ogenblik al enkele stappen gezet om de mogelijke oprichting van een Stichting Lezen te onderzoeken. De eerste contacten zijn gelegd. Wim de

Mont verwacht van de Stichting Lezen dat ze zal instaan voor inventarisatie, coördinatie, ontwikkeling van nieuwe initiatieven en research. De VBVB kan zorgen voor de verdeling van brochures en ander materiaal, en heeft zelfs al een bedrag voorzien voor de Stichting Lezen op de begroting van 1989. Het blijft echter bij woorden. Het VBVB-initiatief loopt op niets uit. Carlo Van Baelen oordeelt in 1991: 'Het VBVB-initiatief stelde niets voor: twee zonder haperen uitgesproken volzinnen op een opening van de boekenbeurs - een doelloos rondsturen van een vlot leesboek (essay?) van Marcel Janssens over leescultuur - 'uitslagraam' (sic) opkalefateren door t.a.v. buitenlandse collega's en de pers het modewoord 'leesbevordering' en strijd tegen de 'verfoeilijke beeldcultuur' te pas en te onpas in de mond te nemen'.

STICHTING LEZEN VLAANDEREN

Het door de Stichting Boek georganiseerde symposion 'Leesbevordering' (L.U.C. Diepenbeek, 24.11.1989) leidt tot de conclusie dat dringend werk dient te worden gemaakt van een gecoördineerde en gerichte actie 'Leesbevordering' in Vlaanderen (Gryphonck 1990a). Op 15 december 1989 wordt een voorbereidende werkgroep samengesteld met als leden A. Gryphonck (Stichting Boek), E. Heidbüchel (Bibliotheekwezen), A. Wouters (VBVB) en J. van Gool (NBLC - Stichting Lezen). In maart 1990 is de Blauwdruk voor een Vlaamse Stichting Lezen klaar (Gryphonck 1990b). Ze stelt zich tot doel 'Het bevorderen in Vlaanderen van de Nederlandstalige leescultuur in de meest brede betekenis van dat woord. (...) Haar taak bestaat erin te coördineren, te initiëren, te informeren, te documenteren, te studeren en te adviseren inzake leesbevordering'. De partners komen uit alle domeinen van de leesbevordering in ruime zin (dus ook: boekindustrie, basiseducatie) en storten jaarlijks een lidmaatschapsgeld in de gezamenlijke kas. Ook voorziet men overheidssubsidies en sponsoring als financieringsbronnen.

De Stichting Lezen is echter nooit van de grond gekomen. Bij gebrek aan medewerking en ondersteuning beslist de Stichting Boek het initiatief stop te zetten, net voor de geplande oprichtingsdatum, 8 oktober 1990. Gryphoncks constructie is te hoog gegrepen voor Vlaanderen. Vlaanderen heeft immers geen geschiedenis inzake leesbevorderingssamenwerking zoals Gryphoncks grote voorbeeld Nederland die wel heeft.

De medewerkers aan de Blauwdruk en de beoogde partners zijn wederzijds teleurgesteld en zelfs verbitterd. De leden van de werkgroep vragen zich af waarom men niet onmiddellijk akkoord gaat met de uitgewerkte plannen. De tegenpartij ergert zich vooral aan de geringe eigen inhoudelijke inbreng. De potentiële partners hadden (verkeerdelijk) de indruk dat

inbreng van hun kant ongewenst en onmogelijk was. En er was de financiële kant van de zaak. De werkgroep had de financiële capaciteiten van de toekomstige partners duidelijk overschat. Toch stonden de kandidaat-participanten niet volledig negatief t.o.v. de plannen van de Stichting Boek. Ze reageerden dan ook verbijsterd op de onaangekondigde en onverwachte stopzetting.

Grondoorzaak van het mislukken was de onverzoenbaarheid tussen de formele en theoretische plannen van de basisploeg en de pragmatische ingesteldheid van de toekomstige participanten. De Blauwdruk bevatte geen concrete plannen. Tevens waren er verschillende subjectieve hinderpalen. E. Gryndonck weigerde pertinent de zinsnede 'Nederlandstalige leescultuur' uit de Blauwdruk te schrappen. Enkele partners, onder andere de Plob (Pluralistische Organisatie voor Bibliotheekgebruik) verlangden dit omwille van hun bezigheden in de migrantenwerking en in de Basiseducatie. Een ander probleem was dat de contacten tussen de VBVB (in casu A. Wouters) en de Stichting Boek nooit optimaal geweest zijn. De meer pragmatische VBVB-opstelling botste met het theoretische credo van de Stichting Boek. A. Wouters zag geen nut in een wetenschappelijk onderbouwd boekbeleid zoals de Stichting Boek dit voorstond.

DENKTANK SAMENWERKING IN VLAANDEREN

Op dit ogenblik zijn er geen initiatieven inzake leesbevorderingscoördinatie lopende in Vlaanderen. Onder meer de typisch Belgische verzuiling belemmert diepgaande en blijvende contacten. De wil tot samenwerking is nochtans aanwezig. Althans, de wil om in een boot te stappen die een andere instantie laat varen. Niemand solliciteert voor de job van stuurman. Ook de overheid neemt nauwelijks stimulerende maatregelen.

De Stichting Lezen van Gryndonck was te hoog gegrepen voor Vlaanderen. De Vlaamse leesbevorderaars zijn nog niet rijp voor deelname aan een dergelijke constructie. Op de vraag of er überhaupt samenwerking inzake leesbevordering mogelijk is, antwoorden de betrokkenen vastberaden 'já'. Wim de Mont van het VBVB denkt aan de oprichting van een samenwerkingsplatform waarin alle sectoren van het boek vertegenwoordigd zijn. Annemie Vercruyssen van de Plob gaat in dezelfde richting. Zij suggereert een kleinschalige en pragmatische instantie in het leven te roepen. Het probleem is een stuwende en leidinggevende persoon te vinden die aanvaardbaar is voor alle sectoren, partijen en zuilen. De eerste taak van deze organisator is: inventarisatie. Carlo Van Baelen omschrijft een soortgelijk project. Hij was een groot voorstander van het Gryndonck-initiatief, maar nu ziet hij slechts één alternatief: doorheen concrete acties én met vers geld op tafel een platformtekst uitschrijven. Eric Heidbüchel

droomt van een algemeen gecoördineerd leesbeleid waarvan leesbevordering een onderdeel is. Hij meent dat alleen een initiatief van een hoge bestuursfunctionaris die zich buiten en boven het strijdgewoel van de lagere echelons kan plaatsen, kans van slagen heeft. De overheid moet beginnen met haar inspanningen tot een echt beleid om te vormen. Ze voorziet in de middelen en ontwikkelt tegelijkertijd in samenwerking met de partners een visie op de ontwikkeling van het lezen, waarin de nadruk ligt op samen werken en samen doen. Door een stelsel van 'gecoördineerde lees-subsidies' verplicht de overheid producenten, intermediairen en consumenten zelfs tot samenwerking onder het motto 'geen coördinatie, geen centen'.

EIGEN VOORSTEL VOOR EEN GECOÖRDINEERD VLAAMS LEESBEVORDERINGSBELEID

De vorige Vlaamse executieve o.l.v. minister-president Van den Brande (Van den Brande I) uitte in haar regeringsverklaring het voornemen om tijdens haar legislatuur de strijd tegen de ontlezing aan te binden. De executieve kan hiervoor steunen op de ervaring van de bestaande leesbevorderings- en alfabetiseringsorganisaties. Probleem is echter, dat de sector, haar gelden en haar middelen enorm versnipperd zijn. Samenwerkingspogingen mislukten echter steeds. Op basis van de buitenlandse realisaties, de vroegere Vlaamse coördinatiepogingen, de ideeën van deskundigen en de huidige lees(bevorderings)situatie stellen we een realistisch Samenwerkingsverband voor dat de executieve zal helpen bij het realiseren van de regeringsverklaring.

De eerste stap naar een Samenwerkingsverband Leesbevordering is een inventaris maken van de Vlaamse lees- en leesbevorderingswereld. Een interuniversitaire kerngroep bestaande uit gespecialiseerde onderzoekers van verschillende faculteiten en medewerkers 'uit het veld' ontwerpt een prioriteitenlijst en een ideaal leesbevorderingsplan voor Vlaanderen. Ze sturen een vragenlijst aan alle Vlaamse leesbevorderaars en vergelijken de resultaten met het ideaalplan. Zo kan men mogelijke 'witte vlekken' ontdekken, groepen die ten onrechte nog niet het doelwit van acties zijn. Nadat dit onderzoek beëindigd is, worden de resultaten gepubliceerd en nodigt men de geregistreerde leesbevorderaars uit op een symposium waar de kerngroep uitleg geeft bij haar activiteiten en de leesbevorderaars met mekaar kunnen kennismaken. In een volgend stadium worden de leesbevorderaars nogmaals uitgenodigd, ditmaal voor gedetailleerde gesprekken per doel en doelgroep. Tijdens deze bijeenkomsten wordt gezocht naar reële coördinatie- en samenwerkingsmogelijkheden. Uit deze gespreksgroepen kunnen mini-platforms groeien: de partners bespreken en verdelen het terrein (ieder een eigen doel) en gebruiken mekaars know-

how. Een verdere stap is: een gemeenschappelijke actie ontwerpen die ieder concretiseert naar zijn eigen publiek en achterban toe. Er ontstaan zo dus meerdere, onafhankelijk opererende overlegkernen, elk met een specifieke doelstelling, waaraan de deelnemers op geen enkele manier formeel gebonden zijn. Ieder financiert zijn realisaties immers uit eigen kas. Wanneer meerdere platforms goed draaien, zoekt de kerngroep naar een aangepaste institutionalisering. De afzonderlijke bijdragen zullen immers beter opvallen, indien ze onder één vlag varen. Daarenboven levert samenwerking heel wat financiële voordelen. Doorheen zijn lidmaatschap aan het Samenwerkingsverband bewaart elk lid zijn eigenheid. Men blijft zelf onafhankelijk actief, maar opereert mede onder de naam van het samenwerkingsverband dat zorgt voor een gecentraliseerde P.R., extra gelden en een jaarlijks thematisch project.

DE TOEKOMST?

We menen dat het boven geschetste Samenwerkingsverband in Vlaanderen haalbaar is. De leesbevorderaars zien de noodzaak in van en de mogelijkheden voor samenwerking. Ze worden hierbij echter onvoldoende gesteund door de brede socio-culturele omgeving. De Vlaamse beleidsmensen zijn blind voor het onaangepaste leesgedrag van de bevolking en de gevolgen daarvan. De overheid is zich nauwelijks bewust van het probleem. De reeds geciteerde passage in het regeerakkoord is ongetwijfeld een stap in de goede richting, maar getuigt nog van verouderde Postmaanse ideeën en neigt in de commerciële richting, ruikt sterk naar boekpromotie. Bijgevolg zijn de middelen waarover de leesbevorderingsorganisaties beschikken, beschamend gering en is een lange-termijnplanning onmogelijk. Personeelsleden met een nepstatuut zijn alom aanwezig.

De grote cultuurorganisaties laten vaak alarmerende berichten horen, maar schuiven zelden efficiënte oplossingen naar voren. De meeste leden van het Davidsfonds, het Vermeylenfonds en het Willemsfonds zijn immers regelmatige lezers. De literatuuractiviteiten die de cultuurkoepels organiseren zijn derhalve niet leesbevorderend in de door ons bedoelde democratiserende betekenis.

Ook het bedrijfsleven neemt weinig initiatieven, al heeft het er alle baat bij dat de werknemers meer en dus beter lezen.

Er schort tevens heel wat aan de morele ondersteuning van leesbevordering. Hier zijn taken weggelegd voor het onderwijs, voor de media en de socio-culturele sector. Het onderwijs bevordert het lezen in vele gevallen helemaal niet. Het bezorgt kinderen vaak een enorme dégoût voor het boek door onverantwoord archaïsch literatuuronderwijs, gebaseerd op bloemlezingen die jongeren absoluut niet smaken. Progressieve leerkrach-

ten hebben gelukkig ingezien dat het hedendaagse boekenaanbod heel wat kwalitatief hoogstaande titels met motiverende thema's bevat. Maar door op school aan leesbevordering te doen gaan leerlingen lezen niet als vrijetijdsbesteding appreciëren, maar beschouwen ze het als een vak als een ander. Bovendien dragen heel wat mensen hun leven lang de herinnering aan slechte schoolse ervaringen mee. De houding t.o.v. geassocieerde bezigheden wordt hierdoor gekleurd. Deze negativiteit belemmert onder andere het ontwikkelen van een gezond leespatroon. De kleinsten worden via de school helemaal niet bereikt.

Louter opportunistische redenen zouden de printmedia ertoe moeten bewegen regelmatig aandacht te schenken aan boeken, lezen en leesbevordering. De populariteit van beide omroepen, openbare en niet-openbare, maakt hen tot een gedroomd kanaal voor elke actievoerder.

De invloed van socio-culturele verenigingen allerhande wordt waarschijnlijk onderschat. Vanuit hun bekommernis om de welvaart en het welzijn van hun leden, zijn zij aan zichzelf verplicht aandacht te schenken aan het leesgedrag. Ze zouden voor ouders en grootouders cursussen moeten organiseren waarin zowel theoretische informatie gegeven wordt over het belang van boeken en van lezen voor kinderen en voor volwassenen, als praktische tips over keuze van boeken, voorlezen enz. Hiermee eindig ik dit artikel met een fundamenteel gegeven: de rol van de ouders en de primaire omgeving in het leesbevorderingsproces. Hun houding t.o.v. boeken en lezen bepaalt grotendeels de attitude van de kinderen. Het is dus bijzonder belangrijk activiteiten te ontwikkelen die de ouders leren hoe plezierig en voordelig lezen is en hoe zij hun kinderen kunnen motiveren om vaker te lezen (Köcher 1990). Vlaamse leesbevorderaars werken echter vooral via bibliotheken en scholen. Deze aanpak biedt ongetwijfeld voordelen, maar ook belangrijke nadelen. De bibliotheekdrempel is vaak een onoverkomelijke helling. Activiteiten in en door de bibliotheek georganiseerd bereiken zelden niet-lers. Een benadering via de school lijkt daarom meer aangewezen. Alle kinderen gaan immers naar school. Projecten waaraan klassikaal wordt deelgenomen bereiken dus de volledige doelgroep, in theorie althans. We zegden reeds dat de combinatie school-leesbevordering minder aangewezen is. We pleiten er dus voor door middel van allerhande activiteiten, in het leven geroepen door media en socio-culturele organisaties, de ouders ertoe aan te sporen hun kinderen tot lezen te stimuleren.

(*) Dit artikel is gebaseerd op haar eindverhandeling *Leesbevordering. Theorie en buitenlandse praktijkervaring : naar een gecoördineerd Vlaams leesbevorderingsbeleid*, Fac. Soc. Wet., Dep. Comm. Wet., K.U. Leuven, juli 1992, 185 blz. Promotor: Dr. W. Van der biesen.

LITERATUURLIJST

- Chambers, A. (1984), *Introducing books to children*. Boston, Heinemann, Educ. Books.
- de Mont, W. (1989), Boekenbranche en leesbevordering, op zoek naar het perpetuum mobile, *Openbaar*, (2/3): 68-71.
- Freeman-Smulders, A. (1983), *Het kinderboek als struikelblok*. Den Haag, NBLC.
- Fritz, A. (1990), Lesen in der Mediengesellschaft, pp. 103 in Brinkmann, A., *Lesen im internationalen Vergleich*. Mainz, Stiftung Lesen.
- Grypdonck, A. (Red.) (1990a), *Leesbevordering, een symposionbundel van de Stichting Boek*. Antwerpen, VBC.
- Grypdonck, A. (1990b), *Blauwdruk voor een stichting lezen in Vlaanderen*. Hasselt, Stichting Boek.
- Hoffman, H. (1991), Lesen setzt Orientierungen, pp. 10 in Andriesen, U. et al., *In Sachen Lesekultur*. Bohn, Bundesministerium für Bildung und Wissenschaft.
- Köcher, R. (1990), *Familie und Lesen*. Berlin, Archiv zur Soziologie.
- Van Gool, J. (1984), *Leesbevordering, een voorlopig rapport*. Den Haag, NBLC.
- X (1989), *Meerjarenplan 1990-1993*. Stichting Lezen.
- X (1990), *Stiftung Lesen 1. Tätigkeitsbericht 1989-90*. Mainz, Stiftung Lesen.

feiten
en
meningen
uit
de
media-
wereld

chris fransen
en
peter minten

Verschillende BELGISCHE KRANTEN hebben onlangs INITIATIEVEN aangekondigd OM MEER RECLAME AAN TE TREKKEN: zo hebben zeven dagbladen hun reclamewerving gebundeld in de rege Full Page, zo start Roularta samen met een aantal kranten het blad Talent en zo zal de Vlaamse Uitgeversmaatschappij (VUM) vanaf februari 1993 wekelijks een kleurenmagazine op de markt brengen.

De RECLAMEREGIE FULL PAGE zal de nationale campagnes werven voor de kranten van de groep Rossel, de groep Vers l'Avenir, de Persgroep en de Gazet van Antwerpen. De dekking van de kranten van deze groepen bedraagt in Franstalig België ongeveer 80 procent, in Vlaanderen iets meer dan 50 procent. Serge De Schrijver, directeur-generaal van Full Page, wil van de coöperatieve vennootschap de belangrijkste schakel maken tussen de nationale dagbladpers en de reclamesector. Bovendien wil hij het imago van de kranten verbeteren. De omzet van Full Page wordt geschat op 2,4 miljard BEF.

Het NIEUWE BLAD TALENT is een initiatief van Roularta, La Libre Belgique, L'Echo en De Financieel Economische Tijd. Het blad zal gespecialiseerd zijn in 'human resources management', en mikt voor zijn reclamewerving op de markt van de personeelsadvertenties. Het gratis

blad zal een wekelijkse bijlage zijn bij Knack, Trends, Trends/Tendences, Le Vif/L'Express en de deelnemende dagbladen.

Vanaf februari 1993 wil de Vlaamse Uitgeversmaatschappij een WEKELIJKS KLEURENMA-GAZINE op de markt brengen, dat 's vrijdags als bijlage bij de krant De Standaard zou worden gevoegd. De beoogde advertentiemarkt zou dezelfde zijn als die van Knack en Trends.

*

De VLAAMSE REGERING is principieel bereid de komende 5 jaar 1,250 miljard BEF bijkomende STEUN te geven aan de VLAAMSE PERS. Het overleg van minister-president Luc Van den Brande (CVP) met de uitgevers, de journalisten en het nieuwsagentschap Belga leverde zes concrete voorstellen op: 1) een uitbreiding van de expansiesteun naar distributie-investeringen en een verhoging van 12 naar 15 procent (54 miljoen/jaar extra), 2) overheids campagnes in de pers (140 miljoen/jaar), 3) een samenwerking tussen Belga en de overheid (16 miljoen/jaar), 4) de oprichting van een Stichting van de Vlaamse pers, vooral ter bevordering van de leescultuur (2 miljoen/jaar), 5) de oprichting van een Bedrijfsfonds voor de opleiding van journalisten (35 miljoen/jaar) en 6) de ondersteuning van de Braillekrant (2 miljoen/jaar).

Naast deze bijkomende steun kan de Vlaamse pers - naast de indirecte steun die in de miljarden loopt - nog rekenen op de bestaande expansiesteun (60 miljoen/jaar) en de selectieve directe steun (36 miljoen/jaar).

Met de steun beoogt de Vlaamse regering een betere communicatie met het publiek en het behoud van de democratische opiniestromingen.

*

Op 1 december STAPTE HOOFDREDACTEUR PIET PI-RYNS OP bij de krant DE MORGEN. Samen met hem verlieten ook plaatsvervangend hoofdredacteur Roger Kesteloot en commentaarschrijvers Hans Muys en Jan Lippens de redactie. De 4 vertrokken omdat ze van Christian Van Thillo, directeur-generaal van de Persgroep, geen garantie kregen dat de krant na 10 uur 's avonds gedrukt kan worden.

In januari 1993 werd Walter De Bock benoemd tot interim-hoofdredacteur.

*

Sinds 15 december verschijnt in Vlaanderen DE BRAILLE-KRANT, EEN DAGBLAD VOOR BLINDEN. Het gaat om een initiatief van de vzw De Braillekrant, die in 1990 werd opgericht door Hervé Eeckman, zelf een blinde.

De krant komt tot stand in samenwerking met de Vlaamse Uitgeversmaatschappij (VUM) en bevat voorlopig 30 grootbedrukte pagina's, gevuld met een selectie van artikels uit De Standaard. Het blad telt tot nog toe ongeveer 40 abonnees, maar men hoopt in de toekomst dit aantal te verhogen tot 150 à 200.

*

Op 1 januari 1993 werd het HOOFDREDACTEURSCHAP van HET VOLK overgedragen aan KAREL ANTHIERENS, die voordien hoofdredacteur was van Panorama/De Post. Daar is nu Lex Molenaar voorlopig waarnemend hoofdredacteur.

De aanstelling van de nieuwe hoofdredacteur kadert in de politiek van de bedrijfsleiding om de krant een nieuw profiel te geven. We willen een lezersgerichte, populaire vakbekwame krant op de markt brengen, aldus directeur Korntheuer.

De herprofilering van de krant kadert in een herstructurering van de NV Het Volk. De oorspronkelijke plannen van de bedrijfsleiding vielen bij de werknemers niet in goede aarde, maar uiteindelijk werd er toch een sociaal akkoord goedgekeurd. Dat voorziet dat er 69 werknemers met brugpensioen gaan, 19 krijgen de kans zich te herscholen en 27 personeelsleden worden afgedankt.

*

Het REGIONALE TELEVISIE-STATION RTVL (Leuven) startte op 9 oktober 1992 met haar uitzendingen. Daarmee is RTVL het tweede regionale station dat in Vlaanderen operationeel werd. In 1988 was AVS (Eeklo) al beginnen uit te zenden. De twee overige stations met EEN ZENDVERGUNNING OP ZAK, ATV (Antwerpen) en WTV Zuid (voorheen RTVO) (Kortrijk), willen vanaf begin 1993 met een programma op het kabelnet.

De dossiers van de KANDIDATEN voor een zendvergunning voor de overige 7 zendgebieden in Vlaanderen moesten voor 30 november op het kabinet van cultuurminister Weckx zijn beland. Alle dossiers worden nu voor advies naar de Mediaraad verzonden. Indien meerdere dossiers voor dezelfde streek volgens de Mediaraad aan de voorwaarden voldoen, moet cultuurminister Weckx de knoop doorhakken.

*

De betaaltelevisiezender FILMNET werd op 1 december 1992 omgedoopt tot FILMNET+. De naamsverandering gaat gepaard met een diversificatie van het programma-aanbod. Daar waar het oude FILMNET uitsluitend en de klok rond speelfilms uitzond, wil FILMNET+ nu ook sport- en kinderprogramma's,

documentaires en concerten programmeren. Films blijven echter een belangrijke program-mabrok. De extra-investeringen wil het net enkel bekostigen door een verhoopte verhoging van het aantal abonnees. FILM-NET+ zendt geen reclame uit.

Met de koerswijziging wil FILM-NET+ zich in Vlaanderen steviger verankeren, en naast de BRTN en VTM, een derde vol-waardig tv-station uitbouwen.

De groep achter FILMNET+ zou overwegen om over enkele maanden een tweede betaalzender op te richten: FILMNET MO-VIE. Deze laatste zender zou dan de programmering van het oude FILMNET weer opnemen.

In welke mate de groep achter FILMNET voor de toekomst samenwerkingsambities koestert met het Franse betaalnet Canal+ (dat 10 % van de Film-net-aandelen bezit), is voorlopig nog onduidelijk.

*

Sinds 5 december 1992 heeft Vlaanderen zijn eerste operationele televisiezender die enkel gericht is op een specifieke KIJ-KERSDOELGROEP. KINDER-ATELIER zendt elke zaterdag van 12.00 u tot 14.00 u een programma uit dat speciaal bedoeld is voor, en voornamelijk gemaakt wordt door kinderen tot 14 jaar. De zender huurt haar zendtijd voor 9 miljoen BEF per jaar op het tweede net van de

openbare omroep BRTN. Het is de eerste maal in haar geschiedenis dat de BRTN tegen betaling zendtijd verhuurt aan een privé-produktiehuis.

KINDERATELIER is de zender van het Antwerpse produktiehuis ATELIER 5, van de vroegere BRTN-regisseur Guido Staes. Guido Staes stelt dat, zoals hij het nogal hoogdravend uitdrukt, met het programma 'de ontplooiing van de jonge persoonlijkheid' wordt beoogd. Waarden als goedheid, solidariteit en schoonheid zouden in de programma's aan bod komen. In de programmatie van KINDERATELIER is er geen plaats voor geweld of sex. Een Raad van Advies onder voorzitterschap van de vroegere BRTN-directeur-generaal-televisie Bert Hermans ziet onder meer toe op de naleving van deze principes.

De zender wil zijn inkomsten volledig uit sponsoring halen. Er wordt geen reclame uitgezonden. Voorlopig ontbreekt het al-lesszins niet aan grote sponsors.

*

Bij de Vlaamse Mediaraad ligt ondertussen reeds een aanvraag tot zendmachtiging van een tweede DOELGROEPEN-TV. Johan Van Heddegem (directeur AV dienst KULeuven), Hugo De Greef (Kaaltheater) en Claude Blondeel (BRTN) hebben in samenspraak met de

kunstorganisaties dansgroep Rosas, Kaaithheater, Festival van Vlaanderen, de Singel en de Vereniging voor Tentoonstellingen, KUNSTKANAAL VLAANDEREN opgericht. De initiatiefnemers willen hun zender vanaf de tweede helft van 1993 vier tot 6 uur per week op het hele Vlaamse kabelnet met uitsluitend culturele programma's.

KUNSTKANAAL VLAANDEREN wil niet zelf fungeren als productiehuis, maar wil haar programma's elders aankopen. Het kanaal wil haar aankooppolitiek vooral toespitsen op die kunstzinnige programma's die omwille van hun specifieke karakter bij de openbare omroep geen kans krijgen. KUNSTKANAAL VLAANDEREN wil dus geen concurrent zijn voor de openbare omroep, maar wil zich slechts richten tot de enkele tienduizenden potentiële kijkers die in haar specifieke programmering geïnteresseerd zijn. De zender wil de hele operatie bekostigen met sponsorgeld en zal geen reclame uitzenden.

*

De RAAD VAN BESTUUR van VTM heeft begin december 1992 KAREL HUYSMANS gekozen tot NIEUWE VOORZITTER. Huysmans volgt Jan Merckx op, die in augustus overleed. Merckx hoorde tot het selecte groepje grondleggers van de commerciële omroep. Ondervoorzitter

Romain Van Tongerlo (van de Gazet van Antwerpen), die sinds de dood van Merckx ook waarnemend voorzitter was van VTM, behoudt zijn functie.

Karel Huysmans is directeur-voorzitter van de Tijdschriften Uitgeversmaatschappij (TUM), die onder meer Flair en Panorama/De Post uitgeeft. De TUM is een dochter van de Verenigde Nederlandse Uitgevers (VNU), die op haar beurt dan weer één van de belangrijkste aandeelhouders van de Luxemburgse commerciële zender RTL4 is. RTL4 heeft nooit onder stoelen of banken gestoken dat het interesse heeft om ook in Vlaanderen uit te zenden. Gezien de vernietigende uitspraak van het Europees Hof van Justitie over het Vlaamse kabeldecreet, wordt de kans dat RTL4 straks op het Vlaamse kabelnet zit reëel (cf. verder). Vraag is welke houding de VNU en TUM-baas Huysmans zullen aannemen als in de toekomst VTM en RTL4 met elkaar in de clinch gaan om de gunst van de Vlaamse kijker en adverteerder.

*

Op 11 december 1992 had op uitnodiging van cultuurminister Weckx een eerste ONTMOETING plaats tussen BRTN-topman Cas Goossens en VTM-topman Leo Neels met het oog op het sluiten van een PAX MEDIA. Cultuurminister Weckx hoopt de

openbare en de commerciële omroep voor een reeks gesprekken rond de tafel te krijgen om een MODEL uit te werken waarbij beide omroepen 'op een constructieve wijze hun taak binnen het Vlaamse medialandschap kunnen uitvoeren. In het licht van de Europese eenheidsmarkt', aldus Weckx, 'hebben beide omroepen er alle belang bij samen te werken in plaats van mekaar te bekampen'. Weckx hoopt dat de gesprekken in het voorjaar van 1993 kunnen uitmonden in een CONTRACT tussen de Vlaamse overheid, de BRTN en VTM.

De cultuurminister kan in ieder geval rekenen op de goodwill van BRTN-VOORZITSTER Els Witte, die op 5 januari 1993 in haar nieuwjaarstoespraak tot haar personeel de hoop uitsprak 'dat in 1993 een einde komt aan die onzinnige en opgefokte burenruzies tussen de commerciële en de publieke omroep in Vlaanderen'.

*

Op diezelfde NIEUWJAARSTOESPRAAK hamerde administrateur-generaal Cas Goossens op de noodzaak voor de BRTN om te kiezen voor KWALITEIT. Volgens Cas Goossens moet de BRTN er een hoofdprioriteit van maken om in 1993 voor het gehele land de meest betrouwbare bron van informatie te zijn, en moet de zender als Vlaamse

norm kunnen gelden voor wat stijl en taal betreft. Goossens betoogt dat ook 'stijlvolle ontspanningsprogramma's in een taal die model kan staan, ongetwijfeld een culturele meerwaarde betekenen'.

*

In december 1992 werd eerst in de Mediacommissie van de Vlaamse Raad, en daarna in het Raadsplenum het BRTN-MEERJARENPLAN 1993-1997 goedgekeurd.

Het BRTN-decreet van 1991 stipuleert dat de openbare omroep jaarlijks een meerjarenplan moet voorleggen voor de erop volgende 5 jaar. Dit meerjarenplan moet dan elk jaar worden geëvalueerd in de Vlaamse Raad.

De goedkeuring van dit eerste meerjarenplan heeft omwille van zijn financiële lulk heel wat voeten in de aarde gehad. Op 28 april 1992 werd het oorspronkelijke voorstel van de BRTN (dat toen nog MEERJARENPLAN '92-'96 heette) in de Mediacommissie door de CVP verworpen, omdat de uitgavenprognose gebaseerd was op een omroepindex, die sterker stijgt dan de index van de consumptieprijsen, en omdat de BRTN geld wilde halen uit commerciële sponsoring.

Het uiteindelijk goedgekeurde meerjarenplan wordt financieel in evenwicht ingediend. Aan

Inkomstenzijde wordt er rekening gehouden met de nieuwe berekening van de dotatie, zoals die in juli 1992 bij decreet werd goedgekeurd. Voor 1993 verwacht de BRTN 8,5 miljard BEF inkomsten. In dat bedrag is ongeveer 7 miljard BEF dotatie van de Vlaamse Gemeenschap inbegrepen. De BRTN hoopt dat de dotatie tegen 1996 zal verhoogd zijn tot ongeveer 8 miljard BEF. De totale inkomsten zouden in dat jaar een kleine 10 miljard BEF moeten bedragen.

*

De RAAD VOOR LOKALE RADIO'S heeft in oktober 1992 cultuurminister Weckx opnieuw gevraagd de zendvergunning van vijf voormalige CONTACT-RADIO'S in te trekken. De Raad beschuldigt de radiozenders van decretaal verboden 'ketenvorming'. Als Weckx het advies volgt, gaan de uitzendvergunningen van de betrokken radio's uit Geel, Diest, Tienen, Vilvoorde en Mechelen onherroepelijk verloren. De frequenties die dan vrijkomen, kunnen niet meer worden vrijgegeven.

De cultuurminister heeft in een eerste REACTIE aangekondigd voortaan strenger toe te zien op de naleving van het decreet Van Rompuy uit 1990. Zo wil hij ketenvorming en commerciële bindingen inderdaad harder bestrijden, en wil hij de zogenaamde computerradio's aan-

pakken.

De minister bereidt verder een technisch decreet voor, ter vervanging van het nationale KB-Willockx, waarin o.m. de problematiek van de zendvergunningen en de uitzendnormen (opnieuw) zal worden gereguleerd. Met dat nieuwe decreet in de hand wil de minister in de toekomst de naleving van de uitzendnormen strenger controleren.

*

In december 1992 liet de VLAAMSE FEDERATIE VAN LOKALE RADIO'S, waarbij zowat 200 van de 360 erkende lokale radio's zijn aangesloten, weten dat zij zich ONGERUST maakt over een aantal recente ontwikkelingen. Zo wijst de Vlaamse Federatie erop dat de RAAD VOOR LOKALE RADIO'S in haar advies aan cultuurminister Weckx liefst zestien lokale radio's administratieve fouten aanwrijft. Verder vreest de Vlaamse Federatie dat de onlangs gestarte gesprekken tussen BRTN en VTM over mediavrede ook wel eens de geboorte zouden kunnen inluiden van een nieuw privé landelijk radiostation dat met reclamegelden zou worden gefinancierd. Tenslotte wijst de Vlaamse Federatie erop dat de NATIONALE DIENST VOOR DE CONTROLE VAN HET SPECTRUM in een brief aan alle radiostations

liet weten vanaf 15 december 1992 weer controlerend en sanctionerend op te zullen treden. De Vlaamse Federatie pleit ervoor om duidelijkheid te scheppen omtrent de technische regulering van de lokale radiosector, en wil dat het voorstel tot decreet voor het technische luik van de private radio zo snel mogelijk ingediend en besproken wordt in de Vlaamse Raad.

*

Het EUROPEES HOF VAN JUSTITIE KRAAKT in haar arrest van 16 december 1992 vier bepalingen uit het Vlaamse kabeldecreet (en het uitvoeringsbesluit van 11 mei 1988). Het Hof noemt als onverenigbaar met het EG-recht: de bepaling dat omroepen van andere EG-lidstaten verplicht zijn om in de taal van het land van herkomst uit te zenden indien zij op de Vlaamse kabel willen; de bepaling dat de Vlaamse regering toestemming moet verlenen voor het doorgeven van televisieprogramma's uit andere lidstaten; de bepaling dat 51 % van de aandelen van VTM in handen moeten zijn van uitgevers van Nederlandstalige kranten en weekbladen; en de voorwaarden inzake het aandeel eigen culturele produkties voor de Vlaamse niet-openbare omroepen.

Het arrest komt niet onverwacht. In maart 1990 had de EG-Com-

missie reeds dezelfde bezwaren geopperd. Daarop liet de Vlaamse regering aan de EG-Commissie weten dat zij bereid was in te binden voor wat de voorafgaande toestemming, de 51 % regeling en het aandeel eigen culturele produkties betreft. Momenteel ligt een ontwerp van decreet voor op de culturele erkenning van de kabel, waarin de betreffende bepalingen conform de EG-wetgeving worden gewijzigd.

De Vlaamse regering heeft haar taalvoorwaarde echter altijd willen handhaven om het reclame-monopolie van VTM in Vlaanderen te beschermen, maar ziet zich door het arrest van het Hof nu verplicht ook op dit belangrijke punt in te binden. Een wijziging van het kabeldecreet op dit punt leidt meteen tot het opengooien van het Vlaamse kabelnet voor een zender als het Nederlandstalige Luxemburgse RTL4, een zender waarvan de concurrentie door VTM gevreesd wordt. RTL4 heeft aangekondigd dat ze de nieuwe situatie eerst rustig wil bekijken.

*

De RAAD VOOR DE RECLAME IS NIET TE SPREKEN over het geplande VERBOD OP TABAKS-RECLAME. Het ontwerp van Koninklijk Besluit van minister van volksgezondheid Onkelinx gaat volgens de Raad in tegen de vrijheid van communicatie en

leidt tot willekeurig ingrijpen van de staat. Voorzitter Willemarck van de Raad begrijpt niet waarom reclame verboden wordt voor een produkt dat vrij in de handel is. Verder waarschuwt de Raad voor het zogenaamde 'domino'-effect, dat tot gevolg heeft dat ook reclame voor andere produkten in de toekomst verboden zal worden. Een ander argument tegen het totale verbod op tabaksreclame is het wegvallen van inkomsten voor de pers. De Raad heeft aan haar ongenoegen uiting gegeven door het voeren van een campagne onder het motto 'Denk, voor de staat voor u denkt'. Het ging in totaal om 5 verschillende advertenties, die door de media gratis werden opgenomen.

De Raad vindt dat de overheid zich niet moet bezighouden met het verbieden van reclame, maar wel iets moet doen aan de opvoeding van de consument. Zo stelt Willemarck onder meer voor om een deel van de accijnsopbrengsten te besteden aan anti-tabakscampagnes.

*

Ook een mogelijk EUROPEES VERBOD OP TABAKSRECLAME ligt ONDER SPERVUUR. Zo stellen de DUITSE UITGEVERS dat de EG het verbod op tabaksreclame, dat al van kracht is in Italië, Portugal en Frankrijk, niet mag veralgemenen naar alle lid-

staten. De Europese Commissie wil het verbod doen gelden in alle lidstaten, omdat de huidige situatie concurrentievervalsing zou werken. Maar van concurrentievervalsing kan er geen sprake zijn, want de tabaksproducenten in de genoemde landen kunnen hun produkten evenzeer in andere landen verkopen, aldus de Duitse uitgevers. Die baseren zich bij hun uitspraken op een onderzoek naar de wettelijke basis van een Europees verbod op tabaksreclame, dat uitgevoerd werd door twee Duitse professoren in de rechten. Het verbod is alleen te aanvaarden vanuit het standpunt van de volksgezondheid, en dat is iets waarover de staten zelf moeten beslissen, zo zeggen de uitgevers nog.

boekbesprekingen

A. VAN DER MEIDEN,
**Over spreken gesproken, aspecten van
moderne retorica.**
Groningen, Wolters Noordhoff, 1991,
176 blz.

Over spreken gesproken van Prof. van der Meiden is één van de meest leesbare en best toepasbare boeken over 'speech en presentatie', die ooit in ons taalgebied zijn verschenen. Het is een mengeling van theoretisch inzicht in de aspecten van het spreken voor publiek met historische uitweidingen en, vooral, veel praktische richtlijnen. In tegenstelling tot veel Amerikaanse broodschrijvers gaat van der Meiden er niet van uit dat de lezer dom en lui is. Hij geeft dus nauwelijks opsommingen van 'truuks', maar probeert veeleer de lezer het noodzakelijke inzicht bij te brengen dat nodig is om te leren 'aanvoelen' wat een goede speech is. Uniek is wellicht ook zijn aandacht voor de ethische aspecten van het spreken.

In *Over spreken gesproken* verschijnt de spreker niet langer als een 'voorlezer van teksten', maar als een kunstenaar die minstens evenwaardig wordt geacht aan een goed toneelacteur. 'Minstens', omdat, zo voegt prof. van der Meiden er fijntjes aan toe, een spreker meestal een zelfgeschreven tekst voordraagt.

Door zijn leesbaarheid is het boek voor brede lagen van de bevolking toegankelijk, door zijn wetenschappelijkheid is het echter nergens oppervlakkig. Dit zou een goed handboek zijn voor wat in het middelbare onderwijs op sommige plaatsen nog steeds de 'retorica' wordt genoemd.

J.V.D.B.

L. JACOBS,
The wages of sin. Censorship and the fallen woman film, 1928-1942.
The University of Wisconsin Press,
Madison, 1991, 202 blz.

In het uitstekend gedocumenteerde boek *The wages of sin* gebruikt Lea Jacobs de cyclus van de 'fallen woman picture' om ons duidelijk te maken hoe het systeem van zelfcensuur in het Hollywood van de jaren dertig juist functioneerde, en welke invloed het had op de constructies van individuele films. Naar aanleiding van analyses van zes films (*The Easiest Way*, *Baby Face*, *Blonde Venus*, *Anna Karenina*, *Kitty Foyle* en *Stella Dallas*) verdedigt ze op een zeer verhelderende wijze de stelling dat de censors niet zozeer na het maken van een film ingrepen, maar integendeel, dat de zelfcensuur erin bestond dat tijdens elke fase van de productie over potentieel 'gevaarlijk' materiaal werd onderhandeld door producenten en censors. Deze stelling mag dan al niet revolutionair worden genoemd, Jacobs ondersteunt ze in ieder geval met een indrukwekkend aantal feiten, die ze met name haalt uit de tot nu toe weinig gehanteerde MPPDA case files. Zo toont ze aan dat de Production Code (mee) aan de basis lag van de cyclus van films die ze bespreekt, en dat censuur dus meer dan alleen maar met details binnen het filmverhaal rekening hield. Alleen is het spijtig dat haar omschrijving van de 'fallen woman film' wat mager is uitgevallen in vergelijking met haar historisch on-

derzoek. *The wages of sin* geeft heel wat meer inzicht in de werking van de zelfcensuur dan wel in de werking van de 'fallen woman film'.

K.V.D.V.

J. MORGAN en P. WELTON,
See what I mean? An introduction to visual communication.
London, Edward Arnold, 1992, 2de ed.,
150 blz.

Na het doornemen van *See what I mean*, een compact handboek over visuele communicatie, kan de lezer niet anders dan bevestigend antwoorden op de vraag in de titel. Systematisch, goed gestructureerd, geïllustreerd, in een heldere en beknopte taal, leggen de auteurs stap voor stap uit wat visuele communicatie is: begrippen als ruis en feedback, redundantie, encoderen en decoderen, semantische differentiaal, metonymie, denotatie en connotatie, empathie, selectieve perceptie, culturele codes en conventies, stereotypen, gestalt, symbolen, iconen, metaforen, enz. worden in logische hoofdstukjes gedefinieerd en gesitueerd in modellen en theorieën, telkens gevolgd door een korte samenvatting en herhaling in de vorm van opdrachten. Doorheen *See what I mean* passeren Lasswell, McLuhan, Maslow, Jacobson, Eco, Barthes, Jung, Freud, Worf, de Saussure en andere pioniers de revue in goed gezelschap van visuele kunstenaars als Magritte, Picasso, da Vinci, Goya enz. Als handboek voor onderwijs een aanrader.

G.C.

R.L. HEATH en J. BRYANT,
Human communication: theory and research.

London, Lawrence Erlbaum, 1992, 337 blz.

Zowel de reeks (general communication theory and methodology) als de titel, *Human communication*, geven aan dat het hier een basiswerk betreft: een inleiding in de studie van menselijke communicatie. Synthetiserend wordt uiteengezet wat de communicatiewetenschap tot nog toe kan vertellen over de verschillende onderdelen van het communicatieproces, taal, betekenis en boodschappen, informatie, persuasieve communicatie of meer specifiek over interpersoonlijke, organisatie- en massa-communicatie. De auteurs hebben met *Human communication* niet alleen willen demonstreren dat de communicatiewetenschap is uitgegroeid tot een zelfstandige discipline die terecht veel studenten aantrekt, ze maakten er meteen een syllabus voor.

G.C.

P. AUER en A. DI LUZIO,
The contextualisation of language.

Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 1992, 402 blz.

The contextualisation of language, als een volume in de reeks 'Pragmatics and beyond', bevat 17 bijdragen over hoe uitspraken gebonden zijn aan hun context en er betekenis aan ontlene. Het onderwerp werd in *The contextualisation of language* wel beperkt tot twee specifieke kanalen, met name gebaren en andere lichaamsbewegingen, en prosodie (meer specifiek ritme, tempo en

intonatie). De eerste bijdragen zijn louter theoretisch, waarvan vooral het hoofdstuk van Gumperz boeit, doordat het de link legt met andere sociolinguïstische theorieën en de culturele bepaaldheid van 'contextualisation' benadrukt. Verder is *The contextualisation of language* belangrijk omdat het een overzicht geeft van de gebruikte werkmethoden en resultaten van recent linguïstisch onderzoek wereldwijd.

G.C.

P. SCANNELL, Ph. SCHLESINGER
en C. SPARKS (Eds),

Culture and power. A media, culture and society reader.

London, Sage, 1992, 357 blz.

De manier waarop de relatie tussen media, cultuur en samenleving wetenschappelijk wordt benaderd, is voortdurend in beweging. Als 'vervolg' op 'Media, Culture and Society: a critical reader' (1986), wil *Culture and Power* een overzicht brengen van de meest recente stand van zaken en relevant geachte vragen in mediastudies. De redacteurs hebben hiertoe, met duidelijke kennis van zaken, een gestructureerde selectie gemaakt uit de vijf recente jaargangen (1986-1991) van het tijdschrift 'Media, Culture and Society'.

In deel één wordt een doorsnede gemaakt van het huidige theoretische debat omtrent de relatie tussen cultuur en macht: het aanvechten van het overdeterminisme van de neo-marxistische denkrichtingen, het opkomende postmoderne discours, en de daaruit voortvloeiende aandacht voor de relatie tussen cultuur en identiteit.

Deel twee gaat in op de vernieuwde

interesse voor publieksonderzoek. De huidige paradigma-shift van een passieve, gedetermineerde naar een actieve, interpreterende mediagebruiker wordt gestoffeerd aan de hand van zowel overzichtsartikels als case studies.

Deel drie, ten slotte, poogt de distinctie die uit dergelijk onderzoek naar voren komt tussen formeel - informeel, publiek - privé, ... te vatten door de media te situeren t.o.v. Habermas' concept van de 'public sphere'. Aandacht gaat hierbij uit naar de rol van de media in de productie en distributie van ideeën, de socio-politieke context ervan en de gevolgen voor het moderne burgerschap.

De redactionele bekommernis voor een kritische en maatschappelijk gesitueerde inbreng doet het boek uitstijgen boven een loutere verzameling artikels, en maakt het bijzonder geschikt zowel als basiswerk voor communicatie- en cultuur-studenten als voor de 'gevorderde' lezer.

H.V.D.B.

J. SERVAES en C. TONNAER,
De nieuwsmarkt : vorm en inhoud van de internationale berichtgeving.

Groningen, Wolters-Noordhoff, 1992, 146 blz.

Er is een nieuwe wereldorde, maar daar blijkt nog niet veel van in de wereld van het nieuws. In *De nieuwsmarkt*, over hoe nieuws tot stand komt, welke weg berichten afleggen, hoe en door wie ze geselecteerd worden, kortom over de mondiale en binnenlandse nieuwsmarkt (deze commerciële term is niet willekeurig gekozen), peilen de auteurs naar

de kwaliteit van de berichtgeving en leggen de nog steeds geldende onevenwichten bloot. Bedoeld voor studenten communicatiewetenschappen en voorlichtingskunde in het hoger onderwijs is dit een handig en vlot geschreven kennismaking met de door het westen gedomineerde nieuwsmarkt en haar wetten.

G.C.

M. SKOVMAND en K.C. SCHROEDER (Eds),

Media cultures. Reappraising transnational media.

London, Routledge, 1992, 222 blz.

Media Cultures kan worden beschouwd als een exponent van wat Curran heeft genoemd 'the new revisionism in mass communication research'. Het uitgangspunt van deze reader is de nieuwe tendens in media-onderzoek : het afwijzen van de subject-positionerende macht van mediateksten, van de eenzijdig negatieve beoordeling van de transnationalisering van het medialandschap en van de eendimensionele visie op (populaire) cultuur. De bijdragen gaan van het problematiseren van 'kwaliteit', over de discussie rond Amerikanisering en Europese identiteit, tot een analyse van 'wheel of fortune', cult films en het televisiewerk van Dennis Potter.

De kwaliteit van de reader ligt hierin, dat de samenstellers er in zijn geslaagd een tiental teksten bijeen te brengen die, hoe schijnbaar uiteenlopend ook, interessante elementen aanbrengen voor een nieuw begrip van de hedendaagse mediaculturen.

H.V.D.B.

H. VERSTRAETEN en P. PERCEVAL (Eds.),

Media en maatschappij 1.

Brussel, VUBPress, 1991, 311 blz.

Met de nieuwe reeks *Media en maatschappij* willen de samenstellers ervoor zorgen dat de resultaten van de beste licentiaatsthesisen niet zomaar onder het stof verdwijnen.

In het eerste nummer van de reeks, waarin de bijdragen over verhandelingen dan ook de hoofdbrok vormen (naast enkele bijdragen van gast-auteurs), komen erg uiteenlopende onderwerpen aan bod, gaande van de programmageschiedenis van het BRT-informatiemagazine Panorama tot het communicatiebeleid van Gerard Mortier in de Koninklijke Muntchouwborg. Toch zit er een zekere lijn in het boek: de teksten werden gegroepeerd rond drie centrale thema's, namelijk media-analyse, informatietechnologie en reclame en public relations.

Het onvermijdelijke nadeel van een reeks als *Media en maatschappij* ligt natuurlijk bij het beperkte onderzoeks-opzet van de (meeste) besproken studies, maar van die studies krijg je dan wel de belangrijkste resultaten.

C.F.

M.G. CANTOR en J.M. CANTOR,
Prime-time television. Content and control.

Newbury Park, Sage Publications, 1992, 135 blz.

Cantor en Cantor gaan ervan uit dat televisie-drama's economische en culturele produkten zijn. In *Prime-time television* wordt dan ook de nadruk gelegd

op hoe producers en televisie-omroepen zich aangepast hebben aan de demografische, economische en politieke veranderingen in de maatschappij. De auteurs gaan onder meer in op de geschiedenis van prime-time televisie, de deregulering en de gevolgen ervan, de zender, het publiek en de verkoop van Amerikaanse prime-time series buiten de Verenigde Staten.

De sterke punten van het boek liggen vooral in de duidelijke opbouw en in het feit dat het onderwerp in een ruime context wordt geplaatst.

C.F.

M. VAN MECHELEN,
Beeldopvoeding in het onderwijs. Het vormingsaanbod van Vlaamse verenigingen.

Zaventem, Kluwer Editorial, 1991, 34 blz.

Beeldopvoeding in het onderwijs geeft - na een pleidooi voor beeldopvoeding - een overzicht van vormingsprogramma's en bruikbare materialen om kinderen en jongeren iets bij te brengen over beeldtaal, beeldmedia en beeldcultuur om zo tegemoet te komen aan de noden van leerkrachten die in hun lessen aan beeldopvoeding willen doen.

Beeldopvoeding in het onderwijs is een praktisch boekje voor wie een antwoord wil op vragen als: welke verenigingen bieden welke programma's en welk materiaal aan? Tegen welke prijs? Welke (didactische) publikaties in verband met beeldcommunicatie zijn er voorhanden? ... Om bruikbaar te blijven, is wel een regelmatige herwerking nodig.

C.F.

G. CUMBERBATCH en R. NEGRI-NE,

Images of disability on television.

London, Routledge, 1992, 180 blz.

Images of disability on television valt uiteen in twee grote delen. In een eerste deel bespreken de auteurs de manier waarop mensen met gebreken door de televisie worden voorgesteld. Ze doen dat aan de hand van een inhoudsanalyse van Britse en Amerikaanse tv-programma's. In het tweede deel wordt onder meer ingegaan op de houdingen van het publiek tegenover de beeldvorming over gehandicapte mensen.

Het boek benadert de materie zowel kwantitatief als kwalitatief en richt zich vooral naar studenten, onderzoekers en lesgevers in de communicatiewetenschap.

C.F.

P. MAHIEU,

Marketing voor vorming.

Een handboek voor profit en non-profit organisaties.

Leuven-Apeldoorn, Garant, 1991, 221 blz.

De expansieve markt van vorming en opleiding krijgt een praktisch handboek aangereikt dat het hele marketingproces tot in detail op een rijtje zet. Vorming, als overkoepelend begrip in *Marketing voor vorming*, slaat op drie types: beroepsopleiding, socio-cultureel vormingswerk en professionele vorming. Communicatie als dusdanig staat niet centraal, wel kan worden gedacht aan de bruikbaarheid van dit werk voor zowel theoretici als practici actief op het terrein van bedrijfsinterne en -externe

communicatie-opleidingen. De typische elementen van de marketing-mix (b.v. producenten, participatieproces, profijt, publiek) worden onder de loep genomen toegepast op het vormingsproces. Daarnaast wordt de weg doorlopen van bepaling en ontwikkeling van het opleidingsaanbod tot uitvoering en evaluatie.

E.J.

P. VAN DEN EECKHOUT,

Naslagwerken voor de studie van de hedendaagse samenleving.

Brussel, VUBPress, 1991, 557 blz.

Naslagwerken voor de studie van de hedendaagse samenleving wil de leek en de onderzoeker helpen bij het opsporen van de gepaste naslagwerken. Het werk is vrij ruim opgevat en bestrijkt een negental vakgebieden, waaronder de communicatiewetenschap.

Het geheel is in de eerste plaats ingedeeld op basis van een formeel criterium, namelijk het soort naslagwerk, wat als nadeel heeft dat het boek niet echt gebruiksvriendelijk is wanneer men naslagwerken over een afgebakend thema zoekt. Dit tekort wordt echter enigszins opgevangen door de uitgebreide onderwerpsindex achteraan.

C.F.

G. KOK,

Gezondheidsvoorlichting.

Muiderberg, Coutinho, 1992, 88 blz.

Ondanks zijn beperkte omvang is in *Gezondheidsvoorlichting* een summier maar tevens uitgebreid overzicht terug te vinden van gezondheidsvoorlichting allerhande, ideaal voor een introductie in dit domein. Gezondheidsvoorlichting

in de arbeidssituatie, op school, kanker, patiënten- en seksuele voorlichting, preventie van ongevallen bij kinderen in de privésfeer, voorlichting over alcohol en rijden onder invloed, ... om er maar enkele te noemen. Uitgangspunt vormt planmatige voorlichting die gericht is op gedragsverandering. Daartoe wordt beroep gedaan op het bekende communicatiemodel met elementen zoals bericht, ontvanger, bron en kanaal.

E.J.

J. ROOMER en C. VAN TILBORG (Eds.),

Intern/extern. Het integreren van communicatie in bedrijven, organisaties en instellingen.

Amsterdam, Kluwer Bedrijfswetenschappen, 1992, losbladig.

De communicatie van de organisatie wordt in *Intern/extern* in beeld gebracht aan de hand van een vijfdelig schema. Vanzelfsprekend vangt dit losbladig werk aan met de grondslagen van communicatie. Het communicatieproces, de partners (intern en extern), marketingcommunicatie, de boodschap, ... zitten in dit onderdeel vervat om de lezer in te leiden in de wereld van organisaties en hun communicatiestructuren. Interne communicatie als tweede deel belooft, naast het klassieke onderscheid tussen geschreven en niet geschreven communicatie, enkele specifieke vormen, o.a. bekendmaken van promoties, gesprekstechnieken, de audiovisuele bedrijfsbibliotheek, ... Public relations, marketingcommunicatie, sponsoring, direct marketing, informatica-toepassingen, ressorteren onder de noemer van externe communicatie. Geïntegreerde commu-

nicatie behandelt enkele cases, weliswaar gericht op de Nederlandse situatie. Dit wordt dan weer goedge maakt door zowel voor België als voor Nederland de juridische omgeving te schetsen. Inhoudelijk heeft *Intern/extern* heel wat beloftevolle artikels in petto om op deze wijze een uitgebreid en degelijk naslagwerk te worden.

E.J.

M. MEULENBERG en B. VAN RULER,

Public relations met beleid.

Muiderberg, Coutinho, 1992, 174 blz.

Tweezijdige, ontvangergerichte communicatie en informatieve vormen de sleutelwoorden van *Public relations met beleid*, dat public relations als mentaliteit benadrukt. PR wordt gedefinieerd als communicatie over beleid tussen organisatie-onderdelen onderling en communicatie over beleid met publieks-groepen van een organisatie. 'Goede PR berust op publieksgericht handelen en op een ontvangergerichte manier van denken.' Uitgaande van het ontvangersperspectief treedt een aantal selectiefilters op in het communicatieproces, wat PR als managementfilosofie rechtvaardigt. Het tweede deel van *Public relations met beleid* vangt aan met het belang en de effectiviteit van interne communicatie aangezien 'externe PR immers thuis begint'. Externe PR vereist een beleids- en actieplan gericht op omgang met de pers en publieksreacties, PR in crisistijden, het creëren van win-win-situaties.

E.J.

M. RAMSAY,
Human needs and the market.
Aldershot, Avebury, 1992.

'Man is the highest being for man' luidt de premisse van het filosofische *Human needs and the market* over menselijke noden. Het vervullen van de basisnoden is de voorwaarde om zich te kunnen wagen aan andere menselijke doelstellingen. Wat men verstaat onder behoeftes en noden heeft morele implicaties en biedt criteria om het sociale beleid te evalueren. In *Human needs and the market* wordt het concept 'nood' gecontrasteerd met concurrerende begrippen zoals wens, voorkeur, subjectieve nood. De auteur zoekt, op basis van feiten en cijfergegevens, naar objectieve indicatoren om fysische en mentale gezondheid te bepalen én de middelen om deze te bereiken, te behouden en eventueel te herstellen. M. Ramsay besluit dat men slechts efficiënter tegemoet kan komen aan menselijke noden als men veranderingen aanbrengt aan de huidige socio-economische orde.

M.R.W.

J.-M. RONSSE,
Media marketing. L'influence des médias sur la consommation.
Brussel, De Boeck Université, 1991.

Media marketing is het resultaat van vijftien jaar toegepast media-onderzoek en tracht enkele vragen te beantwoorden inzake effectiviteitsmeting van reclamecampagnes in België, dé Europese testmarkt. De auteur schetst, heel technisch, de evolutie van het Belgische kwantitatieve reclameonderzoek en ver-

geet hierbij niet de internationale theoretische en pragmatische invloed. In deze evolutie onderkent de auteur drie periodes: 'La vision militariste du comportement du consommateur', 'la vision psychologique' en 'la vision sociologique'. In deze drie delen wordt telkens een opsomming gegeven van statistische en andere methoden om reclame te evalueren. Soms mist men echter een kritische evaluatie van deze instrumenten. Klassieke onderzoeksresultaten over de Waalse en Vlaamse media worden weergegeven. Dit wordt niet beperkt tot omroep en pers, ook onderzoek over afficheage en bioscoopreclame komen aan bod. Daarnaast is er aandacht voor o.m. de consumptietypologie van het CIM en het lifestyle-onderzoek. Uiteindelijk bouwt de auteur een nationaal en internationaal model op voor effectiviteit van reclamecampagnes.

M.R.W.

J. ETCHART en A. HOPKINSON,
The forbidden rainbow: images and voices from Latin America.
London, Serpents Tail, 1992, 159 blz.

Een Urugayaanse fotojournalist die zijn weg gemaakt heeft in de Britse kwaliteitspers, en een specialiste inzake Latijns-Amerika zijn er in geslaagd een boeiende getuigenis af te leggen van de dagelijkse levensstrijd op het continent dat Columbus 'ontdekte'. Tekst en beeld, harmonieus op elkaar afgestemd, tonen een somber (zwart-wit) beeld van een kleurrijk continent dat alle reden heeft zijn zogezegd 500 jarig bestaan in mineur te vieren.

G.C.

ingezonden boeken (bespreking naar mogelijkheid)

- BAZIN, A., *Orson Welles: a critical view*. Venice, Acrobat Books, 1991, 138 blz., \$ 13,95.
- BOCOCK, R. en THOMPSON, K., *Social and cultural forms of modernity*. Cambridge, Polity Press, 1992, 484 blz., £ 14,95.
- BRUCE, B., *Images of power. How the image makers shape our leaders*. London, Kogan Page, 1992, 192 blz., £ 16,95.
- COOK, D.A., *A history of narrative film*. Second edition, London, W.W. Norton, 1990, 981 blz.
- CORMACK, M., *Ideology*. London, Batsford, 1992, 109 blz., £ 9,99.
- CRANE, T., *The contents of experience. Essays on perception*. Cambridge, Cambridge University Press, 1992, 275 blz., £ 30.
- CROOK, S., PAKULSKI, J. en WATERS, M., *Postmodernization: change in advanced society*. London, Sage Publications, 1992, 264 blz., £ 10,95.
- CUMINGS, B., *War and television*. London, Verso, 1992, 309 blz.
- FAULSTICH, W., *Medientheorien. Einführung und Überblick*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1991, 190 blz.
- FIERSTRA, M.A. e.a., *Vrij verkeer van informatie in Europa*. Amsterdam, Otto Cramwinckel Uitgever, 1991, 91 blz.
- HALL, S., *Het minimale zelf en andere opstellen*. Amsterdam, Socialistische Uitgeverij Amsterdam, 1991, 214 blz., BEF 900.
- HYBELS, S. en WEAVER, R.L., *Communicating effectively*. Third edition, London, McGraw-Hill, 1992, 436 blz., Fl. 17,95.
- HÖMBERG, W. en SCHMOLKE, M., *Zeit, Raum, Kommunikation*. Schriftenreihe der Deutschen Gesellschaft für Publizistik- und Kommunikationswissenschaft Band 18, München, ölschläger Verlag, 1992, 407 blz., DM 68.
- KATUS, J., VAN EWIJK, H. en VAN DER ZANDE, I., *Jeugdvoorlichting, jeugdinformatie: een verkenning*. Muiderberg, Coutinho, 1992, 173 blz., Fl. 29,50.
- LEMAN, J. en GAILLY, A., *Thérapies interculturelles. L'interaction soignant-soigné dans un contexte multiculturel et interdisciplinaire*. Bruxelles, Ed. De Boeck-Wesmael, 1991, 162 blz., BEF 730.
- MANNING, P., *Erving Goffman and modern sociology*. Cambridge, Polity Press, 1992, 202 blz., £ 10,95.

- MELLOR, D.H., *Ways of communicating*. Cambridge, Cambridge University Press, 1991, 165 blz., £ 16,95.
- PRATKANIS, A. en ARONSON, E., *Age of propaganda. The everyday use and abuse of persuasion*. Oxford, Freeman, 1991, 301 blz., £ 9,95.
- PUTNAM, L.L., *Communication and negotiation*. Volume 20, London, Sage Publications, 1992, 294 blz., £ 15,95.
- ROMAN, K. en MAAS, J., *The new how to advertise*. Second revised edition, London, Kogan Page, 1992, 193 blz., £ 12,95.
- TOOP, A., *European sales promotion. Great campaigns in action*. London Kogan Page, 1992, 208 blz., £ 28.
- VAN CUILENBURG, J. e.a., *Tussen krantebedrijf en mediaconcern. Een beleidsessay over pers en persbedrijf*. Amsterdam, Otto Cramwinckel Uitgever, 1992, 172 blz., Fl. 47.
- VOGEL, A., *Rundfunk für alle. Bürgerbeteiligung, Partizipation und zugangsoffene Sendeplätze in Hörfunk und Fernsehen*. Band 8, Berlin, Vistas Verlag, 1991, 339 blz., DM 40.
- WETHERELL, M. en POTTER, J., *Mapping the language of racism. Discourse and the legitimation of exploitation*. London, Harvester Wheatsheaf, 1992, 246 blz., \$ 23.
- WIDLOK, P., *Der andere Hörfunk. Community Radios in den USA*. Band 9, Berlin, Vistas Verlag, 1992, 380 blz., DM 40.
- WRAGG, D.W., *The public relations handbook*. Oxford, Blackwell Publishers, 1992, 354 blz., £ 45.

De bijdragen in dit nummer zijn van:

Jan DE VISSCHER, licentiaat in de Communicatiewetenschap van de Katholieke Universiteit Leuven

Kees EPSKAMP, onderwijsspecialist van het Centre for the Study of Education in Developing Countries in Den Haag

Bieke JONGEN, licentiaat in de Communicatiewetenschap van de Katholieke Universiteit Leuven

Verantwoordelijk uitgever :
L. Van Poecke, Dalenstraat 26 B
B-3020 Winksele